İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

İstanbul Planlama Ajansı

KENTİN YÜKÜNÜ SIRTLANANLAR

İstanbul'un Katı Atık Toplayıcıları

Sorunlar ve Talepler

Yayın Yönetimi ve İdari Koordinasyon
İstanbul Planlama Ajansı – Sosyal Politikalar Ofisi

Hazırlayan
Aysel Öztürk

İçerik Sorumluları
Esra Huri Bulduk, Murat Şeker, Zelal Yalçın

Araştırma Ekibi
Anıl Gencelli, Aysel Öztürk, Elanur Aksakal Demir,
Erdal Bülbün, Şehide Zehra Keleş Yüksel

Editör
Suat Hayri Küçük

Katkı Sunan Kişi ve Uzmanlar
Ali Mendillioğlu, Doç. Dr. Sedat Gündoğdu, Elif Avcı, Nilgün Çallı, Prof. Dr. Ayşen Erdinçler

Katkı Sunan Kurumlar: AGED (Kağıt Geri Dönüşüm Sanayicileri Derneği), ASD (Ambalaj Sanayicileri Derneği), Çöpüne Sahip Çık Vakfı, Dönüşüm Derneği, Greenpeace Türkiye, İBB Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı, İSTAÇ (İstanbul Çevre Yönetimi Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi), PAGÇEV (Türk Plastik Sanayicileri Araştırma Geliştirme ve Eğitim Vakfı), Şişli Belediyesi, Temiz Atık Derneği, TMMOB ÇMO (TMMOB Çevre Mühendisleri Odası)

Tasarım Konsepti ve Yayın Kimliği
İstanbul Planlama Ajansı İletişim Koordinatörlüğü

Basım Yeri ve Tarihi
İstanbul, Şubat 2022

İstanbul Planlama Ajansı yayınıdır.

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

İstanbul Planlama Ajansı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **06**

YÖNETİCİ ÖZETİ **10**

EXECUTIVE SUMMARY **12**

GİRİŞ **15**

1. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE DÖNGÜSEL EKONOMİYE YÖNELİK POLİTİKALAR VE GERİ DÖNÜŞÜMÜN EMEK BOYUTU **16**

Türkiye'de Geri Dönüşümün Yapısal Dönüşümü ve Atık Toplayıcılar 20

Türkiye'de Atık Yönetiminin ve Geri Dönüşümün Kurumsallaşması 21

İstanbul'da Katı Atıkların Geri Dönüşümünde Mevcut Durum 25

2. KATI ATIKLARIN GERİ DÖNÜŞÜMÜNDEKİ EMEK VE EKOLOJİ BOYUTLARINI TABANDAN OKUMAK: İstanbul'da Katı Atık Toplayıcıları ve Depolar **28**

İstanbul'da Katı Atığın Gündelik Güzergâhı: Aktörler ve Mekânlar 29

Son Durakta Buluşan Göç Hikâyeleri 30

Aile Bağları ve Dayanış(ama)ma 30

Neden ve Nasıl Atık Toplayıcılığı? 30

Mesleki Aidiyet Hissi 31

Geçim Koşulları 31

Barın(ama)ma Koşulları 32

Sosyal Güvence ve Sağlık 32

Toplumsal Dışlanma ve Öteki Olma 32

Belirsizlikler ve Kaygılar 32

İstanbul'da Atık Depoları 33

Atık Toplayıcıların ve Depo Sahiplerinin İhtiyaç ve Talepleri 35

3. KATI ATIKLARIN GERİ DÖNÜŞÜMÜNDE EMEK VE EKOLOJİYE İLİŞKİN PAYDAŞ DEĞERLENDİRMELERİ 38

4. ATIK TOPLAYICILARIN ATIK YÖNETİMİNE ENTEGRE EDİLMESİNDE DÜNYA ÖRNEKLERİ 42

SWaCH - Hindistan 43

FACCyR – Arjantin 43

Atık Toplayıcıların Ulusal Katı Atık Yönetmeliği'ne Entegrasyonu - Brezilya 44

5. SONUÇ: KATI ATIK TOPLAYICILARIN EMEĞİYLE KONUŞAN BİR EKOLOJİK PERSPEKTİF İÇİN POLİTİKA ÖNERİLERİ 46

Çok Paydaşlı, Katılımcı Bir Modelin Geliştirilmesi 47

Güvenceli Çalışma Koşullarının Garanti Altına Alınması 47

Atık Toplama Alanlarının Düzenlenmesi 48

Atık Toplayıcılarının Barınma Koşullarının İyileştirilmesi 48

Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Koşullarının İyileştirilmesi 48

Kaynağında Ayrıştırmanın ve Geri Dönüşüm Bilgisinin Gündelikleştirilmesi ve Yaygınlaştırılması 49

Atık Oluşumunun Azaltılmasına Yönelik Politikaların Geliştirilmesi 49

KAYNAKÇA 50

ÖNSÖZ

Aslı Odman
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Öğretim Görevlisi

İstanbul İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi Gönüllüsü

İstanbul Planlama Ajansı'nın araştırmacılarının kaleme aldığı, ciddi bir saha çalışmasına dayalı **"Kentin Yükünü Sırtlananlar: İstanbul'un Katı Atık Toplayıcıları, Sorunlar ve Talepler"** raporu megapolde sadece geçimi değil yaşamı bu alana bağlı on binlerce katı atık toplayıcı emekçi ve ailesinin yaşam koşullarını ekolojik perspektifle ele alma mahareti gösteriyor. Politika yönelimli bilgi üretim alanında ilham alınmasını umduğumuz bu **ilişkisel emek-ekolojik perspektif,** -sadece katı atık alanı ile kısıtlı kalmadan- ilişkisel veri bazlı mekânsal politika önerilerini daha isabetli bir zemine yerleştirdiği için güçlü. Bu açıdan Türkiye'nin en büyük belediyesinin entelektüel think-tank'ı olan İstanbul Planlama Ajansı'nda hazırlanan bu çalışmanın anlamı, bu tekil raporun fayda ve isabetini de aşıyor.

Raporun, emek ve kent ekolojisini birbirine zıt veya birbirini görmeyen alanlar değil, ilişkili ve destekleyici görmesi; kentlerin olmazsa olmazı atık alanını sadece devlet kurumları ve özel sektör şirketleri değil, **gündelik olarak "karınca adımlarıyla" işkolunu kuran ve alanın tabandan bilgisine en yakın duran çalışanları katarak kurması,** farklı ölçek bilgilerinin birbirleriyle ilişki içinde iyi politika önerileri geliştirebilmesini sağlıyor. Çoğu zaman devlet kurumları ve yerel yönetimlerin, sadece küresel ölçekte mevzuat geliştiren kurumların soyut ilke ve özel şirketlerin taraflı amaçlarını sorgulamadan ve teknik olarak uyarladıkları çevre politikaları ve *ekoloji* alanını insana ve kent mekânına büründürüyor. Bu anlamda **"Kentin Yükünü Sırtlananlar: İstanbul'un Katı Atık Toplayıcıları, Sorunlar ve Talepler"** raporu "yukardan ekoloji" politikalarının, yani sosyal adalet eşi olmadan ekolojik adalet amacının yakından şahit olduğumuz açmazlarına dair de bir alternatif eşik barındırıyor.

Raporun kendisinden akıtarak sürdürürsek:

"Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'ndaki (...) maddelere rağmen döngüsel ekonomi kavramı büyük ölçüde sadece çevre odaklı ele alınmakta ve geri dönüşüme hem ekonomik hem de ekolojik anlamda katkı sunan atık toplayıcıları dünyanın pek çok yerinde yoksulluk içerisinde, temel gıdalara erişimleri sınırlı biçimde, sağlıksız ve insani olmayan koşullarda çalışmakta ve yaşamaktadır."

Halbuki özellikle somut kent ölçeğinde sosyal politika ve adalet merceğinden süzülmemiş işleyen bir ekolojik politika ve adalet alanını kurmak gerçekçi bir beklenti değildir. Bu açıdan ciddi bir hatırlatma niteliği de olan bu raporun, **sadece belediyeler nezdinde ve sadece katı atık toplayıcılığı çalışma alanında değil, derin**

yoksulluk, kentsel ekoloji, iş piyasalarındaki yapısal ırkçılık, göçmenlerin kente eklemlenmesi, çocuk refahı, mesken sorunu, işçi sağlığı, kadınların hanelerdeki bakım emeği, kentsel adalet ve sosyal adalet yönelimli tasarım alanında dönüşüm odaklı çalışan tüm oluşumlara katkıda bulunacağına inanıyorum.

Rapora göre, Türkiye'de "sayıları sürekli ve dönemsel çalışma döngüleri içinde yaklaşık 500 bin kişiye ulaştığı tahmin edilen katı atık toplayıcılığı yapanların" çoğunun İstanbul'da yaşadığını farz etmek yanlış olmayacaktır. Bu açıdan İstanbul hakkında ve İstanbul'da da katı atık toplayıcılarının farklı nedenlerle yoğunlaştığı üç ilçede yapılan saha çalışmasına dayalı bu raporun İstanbul'un ötesinde de temsili olduğunu düşünmek çok yanlış olmayacaktır. Beyoğlu, Ümraniye ve Kadıköy'de katı atık toplayıcıları, Beyoğlu'nda ara depo sahipleriyle ve alanın diğer paydaşları ile yapılan odak grup görüşmeleri ve saha çalışması, resmî, "olması gereken" veya formel olana yoğunlaşıp, "gerçekleşen" süreç ve ilişkilerin gözden kaçırılmamasını sağlamış. Bu çalışmadan ilk öğrendiğimiz katı atık işçilerinin İstanbul'a yakın veya uzak göç ile varmış olmak, kalıcı kentsel yoksulluk, toplumsal ve mekânsal marjinalizasyon gibi ortaklıklarının yanında türdeş bir profil göstermediği. Kayıtsız ve "kâğıtsız" bırakılan yabancı göçmen işçilere, sokakta aile gelirine destek olmak için çalışan çocuk işçilere, depoları mesken edinmiş yetişkin erkek işçilere yönelik politika önerileri bu farklılaşmaları görebildiği ölçüde farklılaştırılabilmiş.

Raporun mahirce gösterdiği gibi, katı atık işçilerinin bu işkolunda sadece geçimlerini değil her anlamda yaşamlarının devamını sağlıyor olmaları, sosyal belediyeciliğin kuruluş anlarından biri olan **"mesken ve hijyen sorununa"** dair imkânları geliştirmek için bir fırsat. Çoğu zaman rant odaklı kentsel dönüşüm ve fiili soylulaştırma ile çöküntü haline getirilmiş kent parçalarını yaşamsallık ve ekolojik geri dönüşüm ile dolduran katı atık işçileri ekolojik bağlamda olduğu gibi, bu açıdan **da kamusal, fakat kayda geçirilmeyen, tanınmayan bir işlev yerine getiriyorlar.** Kayda geçirilmeme, kayıtsızlık politikaları yüzünden **kamusal olarak faydalı, elzem, yaşamsal katı atık toplama/geri dönüşüm işinin** getirisi ve nimetleri merkezileştirilmiş, masrafları ve riskleri ise "dışsallaştırılmış", dışlanma şartlarında çalışanların sırtına yüklenmiş oluyor. İşin gerçekleştiği "kentsel çöküntü alanları", "gecekondu mahalleleri, barakalar ve depolar kentsel yoksulluk koşullarındaki **gizli evsizlik mekânları"** olarak bir yandan da belediyelerin asli alanlarından olan mesken sorununa geçici ve fiili bir cevap sağlıyorlar. Katı atık işçilerinin yaşam koşullarına ışık tutmak, aynı zamanda kamunun gözünden gizli kalan bu toplumsal soruna da sosyal belediyecilik anlayışı ile yaklaşmanın ilk adımı olabilir.

Değindiğimiz gibi, katı atık işçilerine dair sosyal politikaları kentsel ekolojik amaçlarla buluşturma çabası, bu açıdan sadece geri dönüşüm oranının düşüklüğüne değil, mesken sorunu, çocuk işçilik, kentsel işçi sağlığı, iş piyasalarında ırkçılık/ayrımcılık gibi yakıcı politika bekleyen alanlara da kaldıraç sağlayan bir çaba. Bu sorunlar her şeyden önce aktif olarak "kayıtsız kalma", kayıtsız bırakma ve kamusal olarak tanınmamadan kaynaklandığı için politika önerilerinden **"alanın mevcut çalışanlarının mekânsal *atık* bilgisi başta olmak üzere tüm vasıfları ile meslek olarak tanınma ve mesleğin koşullarını düzeltme"** ile ilgili olanları en öncelikliler. **Belediyelerin hali hazırdaki katı atık işçilerinin sokaklar ve ticari işletmeler ile depolar arasında ayakları ve ciddi bir mekân bilgisi ile gerçekleştirdiği geri dönüşümün toplumsal faydalı bir iş, vasıflar bütünü, bir meslek olarak tanımak ve güvence altına almak için** ellerinde –tüm yapısal sorunlara rağmen– doğrudan ve dolaylı politika araçları ve kaynakları var. Rapor hem bunları hem diğer kurumların alanındaki imkânlarını ve sorumluluklarını da mahir bir şekilde sıralıyor.

Sosyal belediyeciliğin en önemli amaçlarından biri, serbest piyasa sisteminin dizginsiz metalaştırıcı, kar amacı için formelleştirme süreçlerinde dışarıya atılanları farklı politika araçları kullanarak kapsamaktır. Raporun aktardığı mevzuatlar kronolojisi ise, hali hazırda tam tersi bir yönelimin dayatılmakta olduğunu da göz ardı edilemeyecek bir açıklıkla gösteriyor: Katı atık toplayıcılığı alanı, daha belediye yapıları oluşmadan önce fiilen oluşmuş, fakat son otuz senede alan büyürken yaşanan dizginsiz piyasalaşma ve metalaşma süreçlerinden payını almış. Geri dönüşümden geçinen en tabandakileri dışlayan, kriminalleştiren, alanı kâr ve politik nüfuz merkezli merkezileştiren ve metalaştıran bir yönelim bu. Bu piyasalaşma sürecinin mihenk taşlarını rapordan şu şekilde gayet açıkça takip edebilmekteyiz: 2003'den itibaren özel işletmelere Toplama Ayrıştırma Tesisi ve Geri Dönüşüm Tesisi lisansı verilmeye başlanması, 2007'de ambalaj atıklarının bunların dışındaki kişiler tarafından toplanması ve alınmasının yasaklanması, 2015 yılında yayınlanan "Atık Yönetimi Yönetmeliği" ile belediyelere atıkların toplanması ve geri dönüştürülmesi konusunda –sadece– denetleyici rol verilmesi ve 2021'de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı adını alan bakanlığın altında kamu denetiminden uzaklaştırılmış Türkiye Çevre Ajansı'nın kurulması

ve nihayet Ekim 2021'de belediyelere geri dönüşüm sektöründe ambalaj atıklarını toplatma görevi ve atık toplayıcıların çalışmalarına ilişkin esasları belirleme ve denetleme yetkisinin sadece, atık toplayıcıları kayıt altına alma, çalışma izin kartı çıkarma ve çalışma saatlerine karar verme şeklinde "asayişçi/güvenlikçi" bir çerçeve ile tanımlayan henüz yürürlüğe girmemiş olan Bakanlığın "Atık Toplayıcı Genelge Taslağı". **Özellikle son Genelge taslağında mevcut katı atık toplayıcılarının hangi statüde, sosyal güvence ile nereye bağlı çalışacaklarına, hâlihazırda bu işçilere mesken de olan ruhsatsız depolara ne olacağına, işçi/halk sağlığı düzenlemeleri ve özlük haklarına yer verilmemiş ve belediyelere biçilen asayişçi rolün çalışma alanına dair mevzuat bütününe bile aykırı tanımlanmış olması bu başat yönelimleri gözler önüne seriyor.**

Halbuki alanda tasvir edilen çalışma ve barınma koşullarında yaşayanların fiili durumu dikkate alınmadan, bunlara "kayıtsız" kalınarak piyasalaştırma ve formelleştirmeye gidilmesi ciddi sosyal ve ekolojik risklere gebedir. Rapor, yukarda gerçekleştirilen mevzuat değişiklikleri ile belediyelere yüklenmesi planlanan denetleyici rollerin temelinde bulunması gereken onlara eşlik eden sosyal politika ilkeleri, özlük haklarını hayata geçirecek kaynaklar ve kamu denetiminin sağlanmasının vazgeçilmezliğine dair önemli vurgular ve somut öneriler içeriyor.

Tekrar edelim, kentlerde geri dönüşümün fiilen en büyük ve riskli yükünü çeken katı atık işçilerini ve barındıkları alanları görmezden gelen her yaklaşımın bir sonraki adımda, kentin bu kesimini asayiş alanına iterek kriminalleştirme ve sefalete itilme etkisi göstereceği açık. Bu, alanda hayatını kazanan sayısı gittikçe artmakta olan, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayan mülteci/göçmen işçilerin yükü ise daha da katmerli. Nitekim 23 Ağustos 2020 tarihinde İstanbul Valiliği'nin Ümraniye ve Bakırköy'de atık toplayıcılığının yasaklanmasına yönelik aldığı karar sonrası sosyal politika alanındaki sorumluluklarından arındırılmış devletin kolluk güçlerinin toplayıcıların iş ve yaşam alanlarına baskınları gidişata dair çarpıcı bir örnek teşkil etti. Keza raporda da, "Özellikle Beyoğlu'ndaki en işlek cadde olan İstiklal Caddesi ve civardaki bazı diğer sokaklardaki atık toplama işinin ilçe belediyesi tarafından ihaleyle özel şirketlere verilmesiyle birlikte kendilerine yönelik zabıta ve kolluk kuvvetlerinin müdahalelerin arttığı" ifade edilmektedir. Halbuki eğitim, vasıf, gelir ve iş ile toplumsal entegrasyon zincirinin zayıfladığı ve bunun toplumsal sonuçlarına dair emarelerin arttığı içinden geçtiğimiz bu dönemde katı atık toplayıcılığı, sıklıkla kriminal sektöre itilmeden önceki son meşru ve toplumsal olarak faydalı duraklardan biridir. Raporun gözler önüne serdiği gibi katı atık toplayanlar içinde de bu kimliğe sahip çıkanlar vardır. "Yaptıkları işi meslek olarak gören bazı görüşmeciler arasında atık toplayıcılığı ve dolayısıyla geri dönüşüm yoluyla üretilen ekonomik ve ekolojik faydaya dair çok ciddi bir farkındalık olduğu görülüyor." Dünyada pek çok ülkede modernizasyon sürecinde gezici işçiliğe "Fakir Yasaları, Serserilik, Aylaklık ve Dilenciliğe Karşı Yasalar" vesilesiyle sadece yasaklayıcı yaklaşan modellerin toplumda hem parçalanmayı hem de sosyal patlamaları artırdığı tarihsel araştırmalarla kanıtlanmış bir olgudur.

Raporda sadece özel sektöre ve asayişçi kamu işlevlerine indirgenen, "atık toplayıcıların geri dönüşüm zincirinde olmadığı" bir modelin **"hem sosyolojik hem ekonomik hem de ekolojik anlamda olumsuz sonuçları olacağına dikkat çekilmektedir. Sayıları yüz binlerle ifade edilen atık toplayıcılarının sisteme doğru biçimde entegre edilemediği bir modelde sadece kentsel değil aynı zamanda kırsal yoksulluğun da şiddetleneceği ve çok sayıda kişinin yoksulluk ve yoksunluk koşullarına itileceğinin"** altı çizilmiştir.

Konuya **İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği açısından** baktığımızda da benzer bir kamusal finansman ve denetleme mekanizmasının insanca iş ilişkisi içinde hayata geçirilmesi gereği açıktır. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi 2011 yılından beri katı atık işçilerinin ölümlü iş kazalarını raporlarıyla görünür hale getirmektedir. İşçiler, katı atık toplarken trafik ve diğer kazalarda, şiddete maruz kalarak, depolarda çıkan yangınlarda hayatlarını kaybetmektedir. Kazalar sonucu ölüm ve sakatlanmalar dışındaki sosyal politikasını bekleyen diğer bir alan da meslek hastalıklarıdır ve hâlihazırda tüm diğer işkolları ve alanları ile beraber tamamen karanlıkta bırakılmaktadırlar. Geri dönüşüm işi, hem kamusal olarak faydalı ve elzem, hem de –İşyerleri Tehlike Sınıflandırmasına göre– tehlikelidir. Mevcut durumda bu işin sağlık yükünü de işçiler tek başlarına ve güvencesiz olarak çekerlerken, bulaşıcı hastalıklar, toksik maddelere (gaz, toz, asbest gibi lifler vb.) sürekli maruz kalma sonucu oluşan mesleki kanserler ve sair hastalıklarda hayatlarını ve sağlıklarını kaybetmektedir. Bu alan **bireysel değil, istihdam politikası ve sosyal politika ile yaklaşılması gereken her manası ile bir halk sağlığı sorunudur** ve –henüz ne yazık ki hangi kurumun sağlayacağı bile tanımlanmamış– kişisel koruyucu donanım (KKD) konusuna indirgenmesi mümkün değildir. Toplayıcıların yaşam ve iş mahallerinin dikkate

alan, bunun için ek finansman ve imkanlar sağlanan **nüfus/mahalle bazlı Aile Hekimliği sistemine entegre olmuş bir halk sağlığı perspektifine** ihtiyaç vardır.

Raporun en önemli bulgularından biri, toplayıcıların arasında kıt ve gittikçe de formalizasyon ile daha da daraltılan iş imkanlarının getirdiği gerilimin 1. öz - sömürü 2. raporda "nöbetleşe dışlanma" olarak tanımlanan yatay (ırkçı) rekabete dönüşmesidir. **Buna karşı uluslararası örnekleri dikkatimize sunan raporun önerilerinden en önemlileri, 1. güvenceli koşullarda çalışabilmek için yapılan işin bir kamu hizmeti olarak tanınması ve bu işe meslek statüsü kazandırılması, 2. kamusal olarak güvenceye alınmış, toplumsal-ekolojik fayda ve sosyal politika üzerinden temellendirilen, çalışanlar arasında rekabete açık olmayan sabit gelir ödemeleri tanımlanması ve 3. kooperatifleşmenin desteklenmesidir.** Bu alanda doğacak ek kamusal finansman ihtiyacının, geri dönüşüm alanında "en fazla kazananın, yani şirketlerin vergilendirildiği" bir işleyişle, kaynakların yerel –yönetim– ölçeklerine sosyal adalet ve kamusal denetim ilkelerine göre aktarıldığı modellere göre karşılanması üzerinde çalışılmalıdır. Mevcut GEKAP (Geri Kazanım Katılım Payı) ödemelerinden biriken kamusal kaynaklar, katı atık toplayıcıların önemli bir kamu hizmetini gerçekleştiren bireyler olarak sosyal güvence primlerini karşılamak için de "amaca yönelik" tanımlanabilir.

Özellikle sosyal belediyeciliğe eş zamanlı olarak büyümüş ve serpilmiş kooperatifçilik alanında belediyelerin pek çok imkânı ve deneyimi mevcuttur. Son zamanda gıda alanında belediyelerin kooperatiflerle kurduğu olumlu ilişkinin katı atık alanına da uygulanması düşünülmelidir. Çöpün, mülkiyeti eksenli değil, geri dönüşümün kentsel bir müşterek olarak tanımlandığı modelleri geliştirirken kooperatifçilik önemli bir kaldıraç olabilir. Bu bazda modeller hem vatandaş olmayan göçmen işçilerin insanca koşullarda topluma entegrasyonu, hem çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması, hem de kentsel ekoloji ve hijyen açısından toplum yararına amaçlara yönlendirilebilir.

Raporun "ince ve ilişkileri içinde" gördüğü bir diğer ölçek de haneyle sokak arasındaki alan. Evde katı atık ayrıştırma alanında, çalışma çağındaki on kadından neredeyse altısını oluşturan "sadece ev kadını" olanların tanınmamış ve ücretlendirilmemiş emeği çok önemli rol oynuyor. Katı atık toplayıcılarının tanınmış bir şekilde kapıdan kapıya ayrıştırılmış çöp toplayabildiği etkin ve mahalli bir sistem, ev kadınlarının da bu alandaki ev içi emeğinin bir kısmının da tanınması sonucunu doğurabilecektir. Bu raporda yer bulmamış olsa da, İstanbul'un mevcut konut yapısı içerisinde apartman ve sitelerdeki apartman görevlilerinin de bu sistem içerisinde gözetilmesi işlevsel olacaktır. Bir yandan belediyelerin, aynı kent mobilyaları alanında olduğu gibi çöp konteynırları ve hatta ortalama hanelerde kullanılan çöp kovalarının atıkların ayrıştırılmış toplanmasını teşvik eden tasarım çözümleri geliştirecek kaynak ve birikimleri mevcuttur. Raporun değindiği bir önemli eklemlenme alanı da örgün eğitimde geri dönüşüm emeğinin toplumsal faydasını aktaran, kentte geri dönüşüm emeğini görünür kılan ekoloji atölyeler ve eğitimleri tasarlama imkandır.

Bütünsel bir emek-ekoloji perspektifi ve sahadan veri bazlı politika önerileri getiren bu raporun tespit ve önerilerinin uygulama odaklı tartışılması ve hayata geçirilmesini umuyor, sosyal belediyecilik uygulamalarının İstanbul'un ötesinde tüm ülkenin sosyal ve ekolojik adaleti için bir umut ışığı (eşiği) teşkil ettiğini vurgulamak istiyorum.

Rapora emek verenlerin ellerine sağlık!

YÖNETİCİ ÖZETİ

Döngüsel ekonomi ve sıfır atık uygulamalarının giderek yaygınlaşmasıyla atık yönetimi konusu ekolojik bakış açısı etrafında çokça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bununla birlikte atık yönetiminin toplumsal çerçevesi, üzerinde az konuşulan ve düşünülen bir konu olarak çoğunlukla geri planda kalmıştır. Atık yönetim sistemlerinin az gelişmiş olduğu ülkelerde çok sayıda insan, atık toplayıcılığı yaparak geçimlerini sağlamakta ve atıkların toplanmasında, ayrıştırılmasında ve geri dönüşümünde uzun süredir önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'de de kentsel işgücü pazarında yer bulamayan pek çok insan informel olarak atık toplayıcılığı yaparak yaşamlarını sürdürmektedir. Atık toplayıcılığında nitelikli bir iş gücünü ifade eden bu insanların informel iş piyasasından formel iş piyasasına ne şekilde entegre edileceği konusu hem atık yönetim sistemlerini iyileştirilmesine hem de kent yoksulluğunun giderilmesine yönelik bir tartışma alanı olarak önümüzde durmaktadır. Gerek Türkiye Cumhuriyeti anayasasındaki 49. ve 56. maddeleri ile güvence altına alınan sırasıyla "Çalışma Hakkı" ve "Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşam Hakkı" gerekse de Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nda yer alan başta "8. Amaç: İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme" ve "1. Amaç: Yoksulluğa Son" ile birlikte "12. Amaç: Sorumlu Tüketim ve Üretim" ve "13. Amaç: İklim Eylemi" maddeleri, emek ve ekolojinin birlikte düşünülmesine ilişkin olarak ortak bir zemin oluşturmayı zorunlu kılmaktadır.

İstanbul Planlama Ajansı tarafından hazırlanan "Kentin Yükünü Sırtlananlar: İstanbul'un Katı Atık Toplayıcıları, Sorunlar ve Talepler" raporu beş ana başlık altında sunulmaktadır. Bunlar: "Dünyada ve Türkiye'de Döngüsel Ekonomiye Yönelik Politikalar ve Geri Dönüşümün Emek Boyutu", "Katı Atıkların Geri Dönüşümündeki Emek ve Ekoloji Boyutlarını Tabandan Okumak: İstanbul'da Katı Atık Toplayıcıları ve Depolar", "Katı Atıkların Geri Dönüşümünde Emek ve Ekolojiye İlişkin Paydaş Kurum Değerlendirmeleri", "Katı Atık Toplayıcılarının Atık Yönetimine Entegre Edilmesinde Dünya Örnekleri" ve "Katı Atık Toplayıcıların Emeğiyle Konuşan bir Ekolojik Perspektif için Politika Önerileri"dir.

Raporun ilk bölümünde, öncelikle iklim kriziyle mücadele kapsamında yürürlüğe konulan küresel eylem planları ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarına dair bir çerçeve sunulmuştur. Ardından Türkiye'de atık toplayıcılığının tarihine ve geri dönüşüm sektörünün geçirdiği dönüşüme değinilmiştir. Bu noktada atık toplayıcılığında informel olarak çalışanların sayısı giderek artarken ve çalışanların profilleri çeşitlenirken, geri dönüşüm sektörünün büyük oranda özel sektörün

ihtiyaçları doğrultusunda kurumsallaşma eğiliminde olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu bölümde ayrıca atık yönetimi alanında günümüze kadar çıkarılan yönetmeliklere, eylem planlarına, Türkiye ve İstanbul ölçeğinde geri dönüşümün durumuna dair bilgilere yer verilmiştir.

Raporun "Katı Atıkların Geri Dönüşümündeki Emek ve Ekoloji Boyutlarını Tabandan Okumak: İstanbul'da Katı Atık Toplayıcıları ve Depolar" başlıklı ikinci bölümünde İstanbul'da katı atık toplayıcıları ve depo sahipleri ile gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen verilere yer verilmiştir. Göç olgusu İstanbul'da atık toplayıcılığı yapanların ortak noktası olarak ön plana çıkmaktadır. Atık toplayıcılığı hem iç göçlerle hem de başka ülkelerden Türkiye'ye yönelen göç dalgalarıyla genişleyen informel bir çalışma alanı olarak giderek büyümektedir. Derin yoksulluk koşullarının etkileri ve hayatta kalma çabası ise bu kişilerin atık toplayıcılığı yapmalarının arkasındaki temel sebep olarak görünmektedir. İstenilse bile başka bir alternatifin bulunamayışı ise atık toplayıcıların güvencesiz koşullarda bu işi yapmayı sürdürmelerine neden olmaktadır. Ayrıca atık toplayıcılığı yapan çocuklar ve yetişkinliklerle gerçekleştirilen görüşmelerde, bu alanda çocuk işçiliğinin yaygın olduğu ve bu nedenle pek çok çocuğun okulu bırakmak zorunda kaldığı aktarılmıştır.

Barınma, atık toplayarak geçimlerini sağlamaya çalışanların en zorlandığı alanlardan birisidir. Toplanan atıkların getirildiği depoların çok sayıda atık toplayıcı tarafından barınma alanı olarak da kullandığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte depoların genelindeki koşullar yaşamak için elverişli değil ve hijyen açısından ise oldukça kötü durumdadır. Informel piyasa koşulları nedeniyle atık toplayıcılar ve depocular arasında sosyal güvenceli olma durumu oldukça düşüktür. Bu durum sağlık hizmetlerine erişim gibi konularda büyük zorluklar yaşamalarına sebep olmaktadır. Yaptıkları işin hayat şartlarını iyileştirecek biçimde formel iş piyasasına entegre edilmesi temel bir talep olarak dillendirilmektedir.

Raporun üçüncü bölümünde, paydaş kurumların değerlendirmelerine yer verilmiştir. Kurumlar, Türkiye'deki alt yapısal ve yönetimsel yetersizlikler nedeniyle atık toplayıcıların hem nicel hem de nitel anlamda geri dönüşüme çok ciddi katkı sunduğunu belirtmiştir. Atık toplayıcıların hali hazırda mesleki uzmanlık gerektiren bir iş yapmaları nedeniyle sisteme entegre edilmelerinin hem ekonomik hem de ekolojik anlamda fayda sağlayacağına dikkat çekilmiştir. Öte yandan atık toplayıcılarının sisteme doğru biçimde entegre edilememesi halinde kentsel ve kırsal yoksulluğun şiddetlenmesine paralel olarak bu işi yaparak geçimlerini sağlayan çok sayıda kişinin gittikçe derinleşen yoksulluk ve yoksunluk koşullarına itileceğinin altı çizilmiştir. Bu nedenle atık toplayıcılarının ekonomik ve toplumsal refahını, ekolojik hedeflerle birlikle ele alacak modellere ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.

Raporun dördüncü bölümünde, informel atık toplayıcıların atık yönetim sistemlerine entegre edildiği dünya örneklerinden bazıları incelenmiştir. Bu başlık altında, Hindistan, Arjantin ve Brezilya deneyimlerine yer verilmiş ve atık işçileri kooperatiflerinin hem ekonomik hem de ekolojik fayda sağlayacak şekilde atık sistemine nasıl dahil edildikleri ele alınmıştır. Raporun son bölümünde ise araştırma verilerinden hareketle şu 6 temel madde etrafında geliştirilmesi gereken politikalar vurgulanmıştır: Çok paydaşlı, katılımcı bir modelin geliştirilmesi, güvenceli çalışma koşullarının garanti altına alınması, atık toplama alanlarının düzenlenmesi, atık toplayıcılarının barınma koşullarının iyileştirilmesi, çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi, kaynağında ayrıştırmanın ve geri dönüşüm bilgisinin gündelikleştirilmesi ve yaygınlaştırılması, atık oluşumunun azaltılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi.

EXECUTIVE SUMMARY

The issue of waste management has become a much-discussed issue around the ecological perspective, with the circular economy and zero waste practices becoming increasingly widespread. However, the social framework of waste management has remained in the background as a talked about issue. In countries where waste management systems are underdeveloped, large numbers of people earn their living by collecting waste and play a key role in the collection, sorting and recycling of waste for a long time. In Turkey, many people who cannot find a place in the formal employment market earn their lives by informally collecting waste as well. The issue of how to integrate these people, who signify a qualified workforce in waste collection, from the informal labor market to the formal labor market, stands before us as a discussion area for both improving waste management systems and eliminating urban poverty. Both the "Right to Work" and "Right to Live in a Healthy and Balanced Environment", which are guaranteed by the 49th and 56th articles of the Constitution of the Republic of Turkey, as well as the "8th Goal: Decent Work and Economic Growth", "First Goal: No Poverty", "12th Goal: Responsible Consumption and Production" and "13th Goal: Climate Action" articles in United Nations Sustainable Development Goals necessitate creating a common ground for the consideration of labor and ecology together.

The report "Those Who Shoulder the Burden of the City: Waste Pickers in Istanbul, Issues and Claims " prepared by the Istanbul Planning Agency is presented under five main headings: "Policies for Circular Economy in the World and in Turkey and the Labor Dimension of Recycling", "Reading Labor and Ecology Dimensions in the Recycling of Solid Wastes From Grassroots: Solid Waste Pickers and Warehouses in Istanbul", "Evaluations of Stakeholder On Labor and Ecology in Solid Waste Recycling", "World Examples in Integrating Waste Pickers into Waste Management", "Policy Suggestions for an Ecological Perspective Speaking with the Labor of Solid Waste Workers ".

The first part of the report presents a framework for the global action plans and sustainable development goals put into effect within the scope of combating the climate crisis. Then, the history of waste collection in Turkey and the transformation of the recycling sector are mentioned. At this point, it has been pointed out how the recycling industry tends to institutionalize in line with the needs of the private sector, while the number of informal waste pickers is gradually increasing and the profiles of the pickers

are diversifying. This section also includes information on the regulations, action plans and the status of recycling in Turkey and Istanbul in the field of waste management.

The second part of the report gives the data obtained from interviews with solid waste workers and warehouse owners in Istanbul. The phenomenon of migration stands out as the common point of waste pickers in Istanbul. Informel waste collection is a growing working field that expands under the effect of both the dynamics of internal and transnational migration waves to Turkey. The effects of deep poverty and the effort of surviving seem to be the main reason behind these people's working in waste collection. The inability to find another alternative, even if desired, causes waste pickers to continue doing this work in precarious conditions. In addition, in the interviews conducted with children and adults waste pickers, it was seen that child labor is common in this working area and many children have to drop out of school.

Housing is one of the most difficult issues for waste pickers. It has been observed that the warehouses are also used as shelters by many waste pickers. However, the conditions are not suitable for living and generally in a very bad condition in terms of hygiene. Social security is not common among waste pickers due to informal market conditions as well. This situation causes great difficulties in issues such as access to health services. It is expressed as a basic demand that the work they do should be integrated into the formal labor market in a way that will improve their living conditions.

In the third part of the report, the evaluations of the stakeholder institutions are included. Institutions stated that waste pickers make a significant contribution to recycling both quantitatively and qualitatively due to infrastructure and administrative inadequacies in Turkey. It has been stated that the workforce in this field should be integrated into the system, since many waste pickers do a job that requires professional competence. In this regard, it has been underlined that there is a need for models that will address the economic and social welfare of waste pickers together with ecological targets. In addition, it was stated that it is very important to encourage the practices of segregation at source at the citizen level and disseminating information on recycling.

In the fourth part of the report, some of the world examples where informal waste pickers have been integrated into waste management systems are examined. Under this title, the experiences of India, Argentina and Brazil are examined and the ways how waste workers cooperatives are included in the waste system by securing both economic and ecological benefits. The last part of the report highlights policies that need to be developed around the following six main topics: Developing a multi-stakeholder and participatory model, ensuring safe working conditions, arranging waste collection areas, improving the accommodation conditions of waste pickers, ending child labour in waste collection, making the information about the waste separation at source and recycling daily and widespread, developing policies to reduce waste generation.

Fotoğraf: Zelal Yalçın

GİRİŞ

Dünya üzerindeki nüfusun artmasına ve tüketim alışkanlıklarının değişmesine bağlı olarak ortaya çıkan atık miktarı da sürekli olarak artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bu dinamiklere bağlı olarak artan atık miktarının çevre üzerindeki etkilerini azaltabilmek için uzun süredir çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu ülkelerde geri dönüştürülen atık miktarının artırılmasına yönelik çalışmaların yanı sıra atık oluşumunu önleyici ve azaltıcı yöntemler de etkili bir şekilde uygulanmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte, atık yönetim sistemlerinin az gelişmiş olduğu ülkelerde, ortaya çıkan atık büyük oranda sokak toplayıcıları tarafından sırtlanılmaktadır. Sokak toplayıcıları, doğanın dengesi açısından ciddi bir yük teşkil eden kentsel atıkları, geri dönüşüm zincirine dahil ederek bu yükün ekolojik ve ekonomik bir faydaya dönüşmesini sağlamaktadır. Latin Amerika'dan Asya'ya ve Afrika'ya kadar dünyanın pek çok yerinde, kentsel işgücü pazarında yer bulamayan yoksul kitleler fayda üreten bu döngünün önemli bir parçası olarak geçim mücadelesi vermektedir. Türkiye'de de sürekli veya dönemsel olarak atık toplayıcılığı yaparak geçimlerinin sağlamaya çalışan yaklaşık 500.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bu kişilerin büyük bir çoğunluğu kentsel yoksulluk koşullarında yaşamakta ve ciddi oranda toplumsal ve kurumsal dışlanmaya maruz kalmaktadır.

İstanbul'da atık toplayıcılığı yapan kişilerin sosyoekonomik durumlarını, çalışma ve geçim koşullarını ve aynı zamanda talep ve ihtiyaçlarını ortaya çıkarabilmek amacıyla İstanbul Planlama Ajansı tarafından "Kentin Yükünü Sırtlananlar: İstanbul'un Katı Atık Toplayıcıları, Sorunlar ve Talepler" başlıklı rapor hazırlanmıştır. Araştırma kapsamında odak grup görüşmeleri, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve demografik gözlem yöntemleri kullanılmıştır.

Güvencesiz koşullarda çalışmakta olan katı atık toplayıcılarının sosyoekonomik durumlarını, çalışma ve yaşam koşullarıyla ilgili ihtiyaç ve taleplerini ortaya çıkarmak amacıyla odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmeleri kapsamında Türkiyeli yetişkin ve çocuk katı atık toplayıcıların yanı sıra Afgan katı atık toplayıcıları ile de görüşülmüştür. Ayrıca birçok atık toplayıcı tarafından barınma alanı olarak da kullanılan depolara ziyaretler gerçekleştirilmiş, depoların demografik ve sosyoekonomik profillerini çıkartmak için soru formu etrafında görüşmeler yapılmıştır. Beyoğlu Senin süreci kapsamında, Beyoğlu ilçesindeki toplam 18 depoda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Atık toplayıcılarla gerçekleştirilen odak grup görüşmelerinin ve depolarda gerçekleştirilen görüşmelerin sonuçlarına raporun "Katı Atıkların Geri Dönüşümündeki Emek ve Ekoloji Boyutlarını Tabandan Okumak: İstanbul'da Katı Atık Toplayıcıları ve Depolar" başlıklı bölümünde yer verilmiştir.

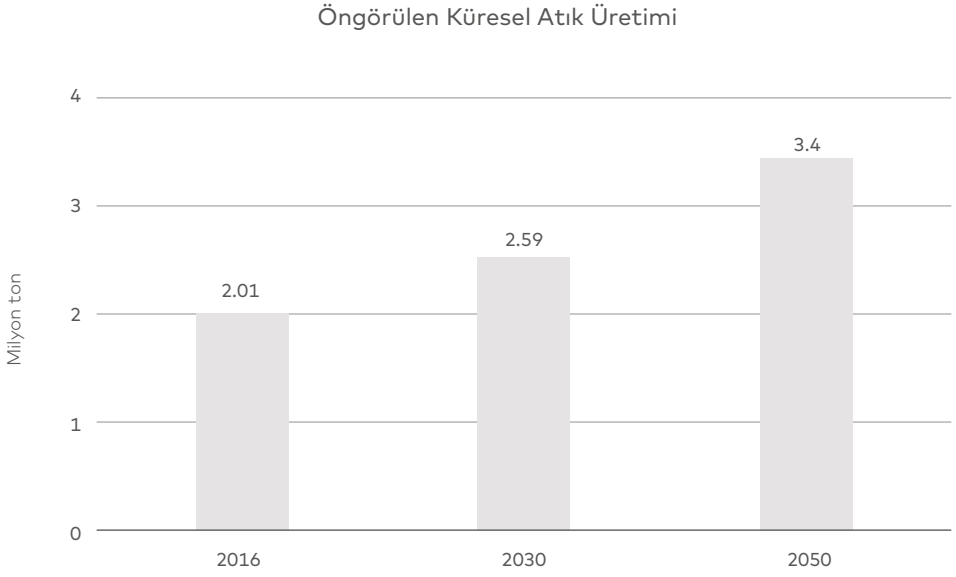
Ayrıca, araştırma kapsamında geri dönüşüm sanayi dernekleri, kamu kurumları, sivil toplum örgütleri ve meslek odaları olmak üzere çeşitli paydaşlar ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış şekilde gerçekleştirilen bu görüşmelerde katı atık toplayıcılar tarafından ortaya konulan emeğin geri dönüşüm sektörü açısından anlamı, bu alandaki mevcut kamu politikalarının durumu ve kapsayıcı modellere dair öngörüler anlaşılmaya çalışılmıştır. Paydaş değerlendirmelerine, raporun "Katı Atıkların Geri Dönüşümünde Emek ve Ekolojiye İlişkin Paydaş Değerlendirmeleri" başlıklı bölümünde yer verilmiştir. Devamında, informel alanda çalışan atık toplayıcıların atık yönetim sistemlerine entegre edildiği dünya örnekleri üzerine literatür taraması yapılmıştır. Dünya örneklerine raporun "Katı Atık Toplayıcılarının Atık Yönetimine Entegre Edilmesinde Dünya Örnekleri" başlıklı bölümünde yer verilmiştir. Son olarak, emek ve ekoloji alanlarının birbirileriyle daha yapıcı konuşabilmesi için merkezi yönetimin ve yerel yönetimlerin geliştirmesi gereken politikalar vurgulanmıştır.

1

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE DÖNGÜSEL EKONOMİYE YÖNELİK POLİTİKALAR VE GERİ DÖNÜŞÜMÜN EMEK BOYUTU

Birleşmiş Milletler 2016 yılında, üye ülkelerin 2030 yılı sonuna kadar ulaşması amaçlanan 17 hedefi **"Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları"** olarak yürürlüğe koymuştur. Bu amaçların 12. ve 13. maddeleri olan **"Sorumlu Üretim ve Tüketim"** ve **"İklim Eylemi"** başlıkları ile sırasıyla, kontrolsüz bir şekilde büyüyen üretim ve tüketim süreçlerinin tetiklediği ekolojik ayak izine ve giderek artan sera gazı emisyonunun iklim krizi üzerindeki etkisine dikkat çekilmektedir. Dünya ekonomisi her yıl büyümeye devam ederken, bu büyümeye karşılık olarak ortaya çıkan **atıkların %60'ı gömme/düzenli depolama alanlarına gitmekte veya çevreye bırakılmaktadır.** Fakat bu tür insan faaliyetlerinin iklim dengesinin bozulması açısından ciddi ve geri dönülemez sonuçları bulunmaktadır.

Dünya Bankası'nın verilerine göre 2016 yılında dünya çapında 2,01 milyar ton atık oluşmuştur. Bu rakamın, dünya üzerindeki nüfusun ve tüketimin giderek artmasıyla 2030 yılına kadar 2,59 milyar ton ve 2050 yılına kadar ise 3,4 milyar tona ulaşması beklenmektedir (Şekil 1).[I] Katı atık yönetimine ilişkin faaliyetler sebebiyle de 2016 yılında 1,6 milyar ton karbondioksit eşdeğeri sera gazı emisyonu üretilmiştir. Dünya Bankası, atık yönetimi sektörüne dair iyileştirmeler yapılmazsa, katı atıklarla ilgili emisyonların 2050 yılına kadar 2,6 milyar ton karbondioksit eşdeğeri sera gazı emisyonuna çıkmasının beklendiğini ifade etmektedir. Bu nedenle 2017 yılında imzalanan **Paris İklim Anlaşması** ile 80'den fazla ülke, atık yönetimini iyileştirmenin de dahil olduğu yöntemlerle sera gazı emisyonlarını azaltmayı taahhüt etmiştir.[II]

Şekil 1. 2050 yılına kadar öngörülen küresel atık üretimi. Kaynak: What a Waste 2.0 (2016)

Gittikçe artan atık miktarına yönelik olarak "Al-Yap-At" temelindeki **lineer ekonomi modelinden** "Yap-Kullan-Geri dönüştür" temelindeki **döngüsel ekonomi modeline** geçiş için küresel olarak eylem planları hazırlanmaktadır. Bu doğrultuda hazırlanan **Avrupa Yeşil Mutabakatı**'nın en önemli bileşenlerinden birisi **Döngüsel Ekonomi Eylem Planı**'dır. Döngüsel ekonomi modeli ile daha az atığın ve daha fazla değerin üretilmesi ile ürün yaşam döngüsünün uzaması hedeflenmektedir (Şekil 2). Avrupa Yeşil Mutabakatı ile **2050 yılına kadar net sera gazı emisyonlarının sıfırlanması, ekonomik büyümenin kaynak kullanımından ayrıştırılması, hiçbir bölgenin ve hiç kimsenin arkada bırakılmaması** hedeflenmektedir. [III]

Şekil 2. Döngüsel Ekonomi Modeli. Kaynak: Hidropolitik Akademi [IV]

Bu üç temel ilke etrafında, döngüsel ekonomi modelinin ve atık yönetiminde kullanılan yöntemlerin en çok tercih edilenden en az tercih edilen doğru sıralandığı **atık hiyerarşisinin** güçlendirilmesi amaçlanmaktadır (Şekil 3). Atık hiyerarşisinde **önleme** ile atığın kaynağında önlenmesi, **tekrar kullanım** ile atıkların ekonomik ömrü tamamlanana kadar kullanılması, **geri dönüşüm ile** atıkların çeşitli işlemlerden geçirilerek hammaddeye dönüştürülmesi, **geri kazanım** ile geri dönüştürülemeyen atığın çeşitli geri dönüşüm yöntemleri ile hammadde olarak tekrar imalat ve üretim süreçlerine kazandırılması, en son ve en az tercih edilmesi beklenen **bertaraf** ile atıkların toplama alanlarında düzenli depolanması veya yakılması ifade edilmektedir. Bu bakımdan önleme, tekrar kullanım, geri dönüşüm ve geri kazanımın olabilecek en yüksek oranda tercih edilmesi beklenirken bertaraf yönteminin, atık ancak önceki döngülere katılamadığı sürece tercih edilmesi hedeflenmektedir.

Şekil 3. Atık Hiyerarşisi

Döngüsel ekonomi kavramı özellikle gelişmiş ülkelerde küresel iklim krizinin etkilerinin azaltması noktasında atık yönetimine ilişkin yenilikçi bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi düzenleyici yapılar, dünya üzerinde ortaya çıkan atığın azaltılmasına dönük hedefler koyarken, ülkelerdeki politika yapıcılar yerel düzeyde atık yönetime dair süreçleri yeniden tarif etmekte ve çeşitli düzenlemeler yapmaktadır. Bununla birlikte, Dünya Çalışma Örgütü atık yönetim sistemlerinin az gelişmiş olduğu ülkelerde genellikle informel olarak çalışan atık toplayıcılarının atıkların toplanmasında, ayrıştırılmasında ve geri dönüşümünde uzun süredir önemli bir rol oynadığının altını çizmektedir.[V] **Bu anlamıyla dünya üzerinde geçimlerini atık toplayarak sağlamaya çalışan yaklaşık 20 milyon insanın hayatlarında geri dönüşüm ve döngüsel ekonomi kavramları uzun zamandır merkezi bir konumdadır.** [VI]

Birleşmiş Milletler **"Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları"** içerisinde derin yoksulluk koşullarında yaşamlarını sürdüren ve güvencesiz koşullarda çalışan insanların refahını yükseltmeye yönelik hedefler mevcuttur. Amaçların ilki olan **"Yoksulluğa Son"**, yoksulluğun her biçiminin ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Günümüzde 800 milyondan fazla insan günde 1,25 dolardan daha az bir gelirle geçinmeye çalışmakta ve ayrıca gıda, barınma gibi temel haklara erişememektedir.[VII]

Bu çerçevede, gittikçe derinleşen yoksulluk karşısında en korunmasız durumda olanların hedeflenmesi ve temel kaynaklar ile hizmetlere erişimin artırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca 8. amaç olan **"İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme"** ile iş imkanlarının büyüyen iş gücüyle aynı oranda artmadığına ve dünya üzerinde çok büyük bir nüfusun insani olmayan koşullarda çalıştığına dikkat çekilmektedir. **Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'ndaki bu maddelere rağmen döngüsel ekonomi kavramı büyük ölçüde sadece çevre odaklı ele alınmakta ve geri dönüşüme hem ekonomik hem de ekolojik anlamda katkı sunan atık toplayıcıları dünyanın pek çok yerinde yoksulluk içerisinde, temel gıdalara erişimleri sınırlı biçimde, sağlıksız ve insani olmayan koşullarda çalışmakta ve yaşamaktadır.**

Bağımsız veya gruplar halinde çalışan atık toplayıcıları, yerel düzeyde atıkları toplayıp sınıflandırarak ekonomiye yeniden katılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda atık toplayıcılar, güvencesiz çalışma ve yaşam koşullarına rağmen döngüsel ekonomi içerisinde oynadıkları önemli rol ile sadece ekonomik değil aynı zamanda ekolojik anlamda da yeterince görünmeyen kişilerdir. Dünya üzerinde atık toplayıcıları nitelikli iş gücü olarak atık yönetimi modellerine dahil eden az sayıda ülke varken, bu kişilerin büyük bir kısmı güvencesiz koşullarda çalışmaya devam etmektedir. İnformel çalışma biçiminin hakimiyeti nedeniyle, atık toplayıcılar geri dönüşüm sektöründe üretilen ekonomik değerden en düşük payı almakta ve herhangi bir sosyal güvenlik ağına dahil olma imkanı bulamamaktadır.

Türkiye'de Geri Dönüşümün Yapısal Dönüşümü ve Atık Toplayıcılar

Türkiye'de atık yönetimi 1970'li yıllara kadar "temizlik hizmetleri" başlığı altında ve esas olarak kamu sağlığı anlayışı etrafında Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak yürütülmüştür. 1970'li yıllar ile birlikte kırsal alanlardan büyük kentlere çalışmak üzere göç eden nüfus ciddi oranda artmaya başlamıştır. Bu yoğun göçlerle birlikte, kentlerin hem sosyolojik hem de demografik yapısı değişmeye başlamış ve daha da önemlisi kentlerde ortaya çıkan atık miktarı da giderek artmaya başlamıştır. Önceki dönemlerde büyük kentlerde dahi sınırlı miktarda görülen kağıt, plastik, naylon gibi ambalaj atıkları, 1970'li yıllar ile birlikte hem ekolojik hem de ekonomik karşılıkları olan atıklar olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

Geri Dönüşüm İşçileri Derneği'nin kurucusu olan Ali Mendillioğlu'nun aktarımına göre 1970'li yıllarda artan atık miktarının ekonomik bir değer kazanması ile birlikte Niğde ve Aksaray bölgesinden insanlar atık toplamak üzere Ankara'ya getirilmiş ve bir anlamda geri dönüşüm işçiliğinin Türkiye'deki tarihi başlamıştır. Katı atık toplayıcılığı alanında hala Niğde ve Aksaray'dan çeşitli zamanlarda kentlere göç etmiş insanlar yoğun olarak çalışmaktadır. Artan göç dalgaları ve tüketim kültürünün giderek değişmesi sonucu, 1980'li yıllarda üretilen atık miktarındaki artışa paralel olarak atık toplayıcılığı da giderek büyüyen informel bir istihdam alanı haline gelmeye başlamıştır. Bununla birlikte geri dönüşümün kent yoksullarının yoğun olarak çalıştığı bir sektöre dönüşmesi, 1990'lı yıllardan itibaren iç çatışmalar ve köy boşaltmaları nedeniyle Kürt nüfusun kentlere yoğun olarak göçü ile birlikte olmuştur. Atık toplayıcılığı alanı, göç edenlerin akrabalarının da zamanla dahil olduğu bir iş ve yaşam alanı haline gelmeye başlamıştır. Kürt nüfus ile benzer şekilde formel istihdam piyasasında kendilerine yer bulmakta zorlanan Roman nüfus da atık toplayıcılığında kendine ciddi bir yer bulmuştur.

Türkiye'deki atık toplayıcılığının karakterini belirleyen diğer bir önemli sosyolojik durum ise Türkiye'nin uluslararası düzensiz göçler için de çok önemli bir güzergah olmasıdır. Özellikle çevre ülkelerdeki çalkantılı siyasal atmosfer, çatışmalar ve savaşlar, ekonomik değişimler nedeniyle Türkiye pek çok düzensiz göçmen için önemli bir göç noktası haline gelmiştir. Türkiye'de yetkililer uzun süre boyunca bu düzensiz göç hareketleri karşısında etkili ve düzenleyici bir politika üretmemiş ve bir anlamıyla sürece kayıtsız kalmışlardır.[VIII] Bu nedenle Türkiye'de bulunan pek çok göçmen kendilerine ancak resmi olmayan iş piyasalarında ucuz emek gücü olarak yer bulabilmiştir. Göç yönetimine ilişkin yapısal bir politikanın olmaması sebebiyle, formel istihdam pazarına girişlerinin önünde pek çok bariyerle karşılaşan göçmenlerin kendilerine yer bulabildikleri informel iş alanlarından birisi de atık toplayıcılığı olmuştur. Başta Afganistan, Suriye ve Uzak Asya'dan gelen göçmenler olmak üzere pek çok farklı göçmen grup atık toplayıcılığını dönemsel veya sürekli yaparak geçimlerini sağlamaya çalışmaktadır. Bu anlamıyla, atık toplayıcılığı alanı Türkiye'de ekonomik ve toplumsal olarak sistemle bütünleşmekte zorlanan pek çok farklı kesimden ve profilden insanın çalışabileceği sınırlı sayıda alandan birisi olarak günümüze kadar genişleyerek devam etmiştir.

Türkiye dahil olmak üzere Latin Amerika'dan Asya'ya ve Afrika'ya kadar dünyanın pek çok yerinde **kentsel istihdam pazarında yer bulamayan yoksul kitleler,** atığın geri dönüşüme kazandırılmasıyla ortaya çıkan ekonomik değer nedeniyle sokaklarda atık toplamaktadır. [IX] Kentsel istihdam pazarında yer bulamama hali ise **kentsel yoksulluk** kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Kent yoksulluğunun genel yoksulluk durumundan farkı temel olarak, bu yoksulluğun görece **kalıcı** olması ve bu tür yoksulluğu yaşayanların **sosyo-mekânsal süreçler-**

den dışlanmasıdır.[X] Atık toplayıcıların büyük oranda dahil olduğu informel piyasa çalışanları, mülteciler, dilenciler, çocuk işçiler gibi toplumsal gruplar, kent yoksulluğunun çeşitli formlarını yaşamaktadır. Ayrıca bu grupların yoğun olarak yaşadıkları kentsel çöküntü alanları, gecekondu mahalleleri, barakalar ve depolar kentsel yoksulluk koşullarındaki **gizli evsizlik mekanları** olarak tariflenmektedir.[XI]

Kentsel yoksulluk durumuna çoğu zaman **yoksunluk** hali de eşlik etmektedir. Gıda ve hijyen gibi temel ihtiyaç malzemelerine erişimde yaşanan zorluklar, barınma imkanı bulamama veya zorlanma, sosyal hizmetlerden yararlanamama veya eğitim hakkına erişememe gibi yoksunluk halleri kentsel yoksulluğun şiddetini daha da arttırmaktadır.[XII] Buğra ve Keyder (2003), kentsel yoksulluk biçimlerinin çeşitli yoksunluk halleri ile birleştiği bu durum genel anlamıyla **"yeni yoksulluk"** olarak tanımlamaktadır.[XIII] Bölgeler arası eşitsizlik sebebiyle kırdan kente veya yoksul ülkelerden sanayileşmiş ülkelere yoğunlaşan insan göçü yeni yoksulluğun temel dinamiğini oluşturmaktadır. Yeni yoksulluk kavramı ekonomik açıdan sistemle bütünleşmesi giderek zorlaşan bu kesimlerin toplumsal dışlanma riski taşımasını ve bu nedenle giderek artan oranda **toplumsal destek ağlarının dışına itilmelerini** ifade etmektedir. Bu açıdan yeni yoksulluk, yalnızca yaşanabilir gelire erişimde yaşanan zorluklar sebebiyle mutlak yoksulluk çizgisinde yaşanılmasıyla ilgili değil, aynı zamanda kişilerin yaşam koşullarını toplumsal olarak iyileştirebilme kapasitelerini de kısmen veya tamamen yitirmeleri ile ilgilidir.[XIV] Günümüzde, sayıları sürekli ve dönemsel çalışma döngüleri içinde yaklaşık 500 bin kişiye ulaştığı tahmin edilen katı atık toplayıcılığı yapanların[XV] büyük bir bölümü kentsel yoksulluk koşullarında yaşamakta ve yaşam koşullarını toplumsal olarak iyileştirebilme kapasitelerini yitirmektedir.

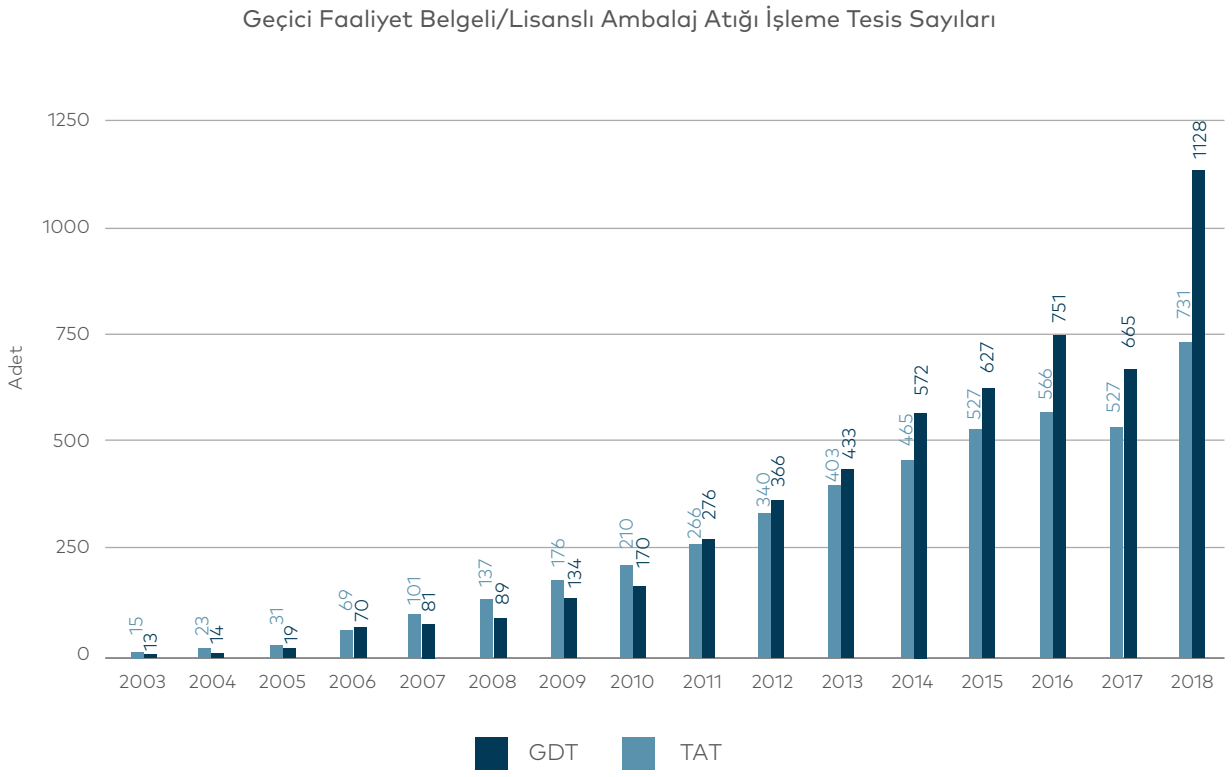
Türkiye'de Atık Yönetiminin ve Geri Dönüşümün Kurumsallaşması

Katı atık toplayıcılığının informel bir sektör olarak 1970'li yıllardan günümüze kadar genişlemesine eşlik eden bir diğer önemli dinamik ise Türkiye'de atık yönetiminin ve geri dönüşüm sektörünün kurumsal olarak ele alınış biçimindeki değişmedir. Küresel ölçekte atığın çevresel bir sorun olarak kavranmaya başlanması ile birlikte, Türkiye'de göreceli olarak daha çevre odaklı bir bakış açısı benimsenmeye başlanmıştır ve atık yönetimi ile ilişkili konular giderek daha kurumsal bir karakter kazanmıştır. Geri dönüşümün zamanla daha kurumsal bir çerçevede ele alınmasının arka planındaki en önemli sebepleri ise artan atık miktarını depolama maliyetinin çok yüksek olması ve üretim süreçlerinde geri dönüşüm yoluyla elde edilmiş hammaddenin çok daha düşük maliyetli olmasıdır. Örnek vermek gerekirse, kağıdın geri dönüşüm yoluyla işlenerek üretime yeniden kazandırılmasının maliyeti, kağıt üretimi için gerekli olan selülozu doğal yollarla (ağaç kesimi, taşıma, işleme vb.) elde etmek için gerekli olan işlemlerin maliyetinden çok daha azdır. Bu nedenle katı atıkların toplandıktan sonra depolama alanlarında bertaraf edilmesi olarak bilinen düzenli depolama yöntemi yerini giderek artan oranda atıkların geri dönüşüm yoluyla ham madde olarak tekrar üretim sürecine katıldığı uygulamalara bırakmaya başlamıştır. [XVI]

1980'li yıllarda **Çevre Müsteşarlığı**'nın ve 1991 yılında **Çevre Bakanlığı**'nın kurulması, atık yönetimini ekonomik ve ekolojik bir çerçeveye oturtma çabalarının ilk kurumsal örnekleridir.[XVII] Bu gelişmeleri takiben 1991 yılında "Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği" çıkarılmış ve firmalara piyasaya sürdükleri ürünleri geri dönüştürme zorunluluğu getirilmiştir. "Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği" her çeşit atığın toplama, depolama ve bertarafına ilişkin kuralların belirtildiği kapsayıcı bir düzenleme olarak tasarlanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'de atık yönetimiyle ilgili yapısal düzenlemelerin ivme kazanması 2000'li yıllar ile birlikte olmuştur.

Avrupa Birliği uyum süreci ve katılım görüşmeleri kapsamında çevre başlığı altında yapılan müzakereler uyarınca, Çevre Bakanlığı bu alanda pek çok yeni düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. 2003 yılı itibarıyla özel işletmelere **Toplama Ayrıştırma Tesisi (TAT)** ve **Geri Dönüşüm Tesisi (GDT)** lisansı verilmeye başlanmıştır. 2020 yılında yayınlanan Ambalaj ve Ambalaj Atıkları İstatistikleri'ne göre 2018 itibarıyla Türkiye'deki lisanslı TAT sayısı 731'e ve lisanslı GDT sayısı 1.128'e ulaşmıştır (Şekil 4). Ayrıca, 2005 yılı itibarıyla "Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği" ve "Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği" gibi yönetmeliklerle atık türlerine dair sınıflandırma genişletilmiş ve bu alanda standartlaşma çalışmaları artmıştır. [XVIII] 2007 ve 2011 yıllarında çıkarılan ambalaj atıklarına ilişkin yönetmeliklerde, atıkların sadece lisanslı firmalara verilebileceği belirtilmiş ve lisanslı firmalar dışındaki kişilerin atık toplaması yasaklanmıştır. [XIX] Bu durum 2007 tarihli Ambalaj Atıklarını Kontrolü Yönetmeliği'nde şu şekilde belirtilmektedir: [XX]

> *"Ayrı olarak biriktirilen ambalaj atıkları, hazırlanan ambalaj atığı yönetim planlaması doğrultusunda ilgili belediye ve ilgili belediyenin sözleşme yaptığı lisanslı/geçici çalışma izinli toplama ayırma tesisi işletmelerince toplanır.* ***Ambalaj atıklarının bunların dışındaki kişiler tarafından toplanması ve alınması yasaktır"*** *(Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği 2007, 27. madde)*

Şekil 4. Geçici faaliyet belgeli/lisanslı ambalaj atığı işleme tesis sayıları, Türkiye. Kaynak: Ambalaj Bülteni. Ambalaj ve Ambalaj Atıkları İstatistikleri (2018)

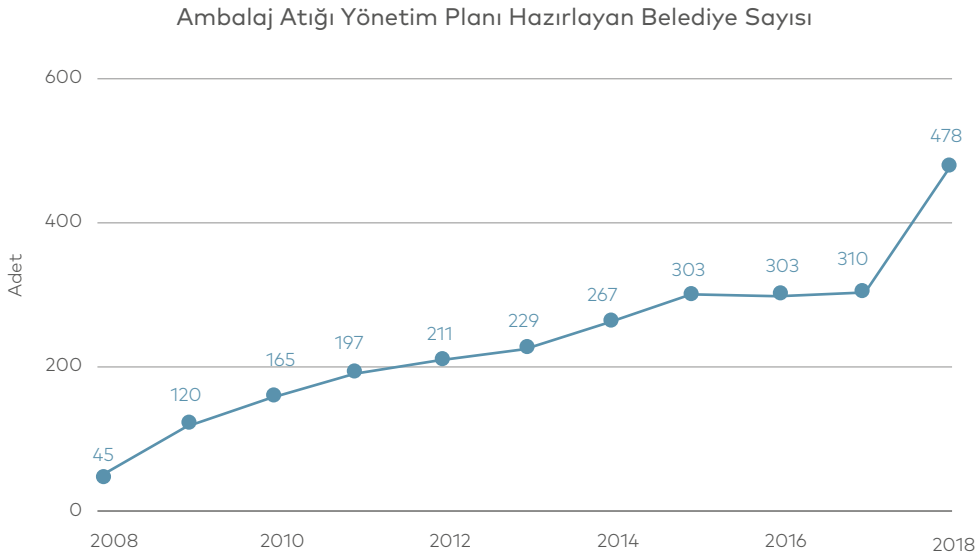
Lisanslı tesislerin sayılarının zaman içerisinde giderek artmasına paralel olarak **geri dönüştürülebilir atıkların toplanmasına ve işlenmesine ilişkin süreçler büyük ölçüde özel sektörün etkin olduğu bir alan haline gelmeye başlamıştır.** Bu yönetmeliklerde, tüketicinin atık ayrıştırmadaki sorumluluklarına dair herhangi bir hüküm bulunulmazken, **"kirleten öder"** ilkesi uyarınca üretici firmalardan geri dönüşümün mali yükünü üstlenmeleri talep edilmiştir. Bu açıdan, ambalajlı ürün üreten firmaların belediyeler, yetkili kuruluşlar, TAT ve GDT'ler ile sözleşme imzalayarak geri dönüşüm sektörüne destek verdiği bir süreçten bahsetmek mümkündür.

Bununla birlikte, ambalajlı ürünleri piyasaya süren işletmelerin geri dönüşüm işlemini kendilerinin yapmasının zor olması sebebiyle, bu sorumluluğu yerine getirmeleri için kâr amacı gütmeyen tüzel kişilikler kurmalarına izin verilmiştir. Çevre Koruma ve Ambalaj Atıkları Değerlendirme Vakfı İktisadi İşletmesi **(ÇEVKO)**, Tüketici ve Çevre Eğitim Vakfı İktisadi İşletmesi **(TÜKÇEV)** ve Türk Plastik Sanayi Araştırma Geliştirme ve Eğitim Vakfı Geri Dönüşüm İktisadi İşletmesi **(PAGÇEV)** gibi kuruluşlar bu amaçla kurulmuştur. Ambalaj üreticisi olan firmalar yasalarla düzenlenmiş sorumlulukları kapsamında bu kuruluşlara maddi kaynak aktarmıştır.

Bu kurumsallaşmanın bir aşaması olarak, 2011 yılında ise şehircilik hizmetleri de bakanlığın görev tanımına eklenerek **Çevre, Orman ve Şehircilik Bakanlığı** kurulmuştur. Yönetimsel kapsayıcılık adına devasa bir içerikle donatılan bu bakanlığın ömrü ancak bir ay sürmüş, sonrasında çıkarılan kanun hükmünde kararnameler (KHK) ile **Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı** olmak üzere iki ayrı bakanlığa dönüştürülmüştür. 2021 yılında yapılan değişiklikle **Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı** adını alan bakanlığın ayrı kurumsal bir yapıya dönüşmesi ile birlikte, geri dönüşüm sektöründe ambalaj atıklarını toplatma görevi belediyelere verilmiştir. 2015 yılında yayınlanan **"Atık Yönetimi Yönetmeliği"** ile belediyelere atıkların toplanması ve geri dönüştürülmesi konusunda denetleyici bir rol vermiştir. Bu yönetmelikte belediyelerin

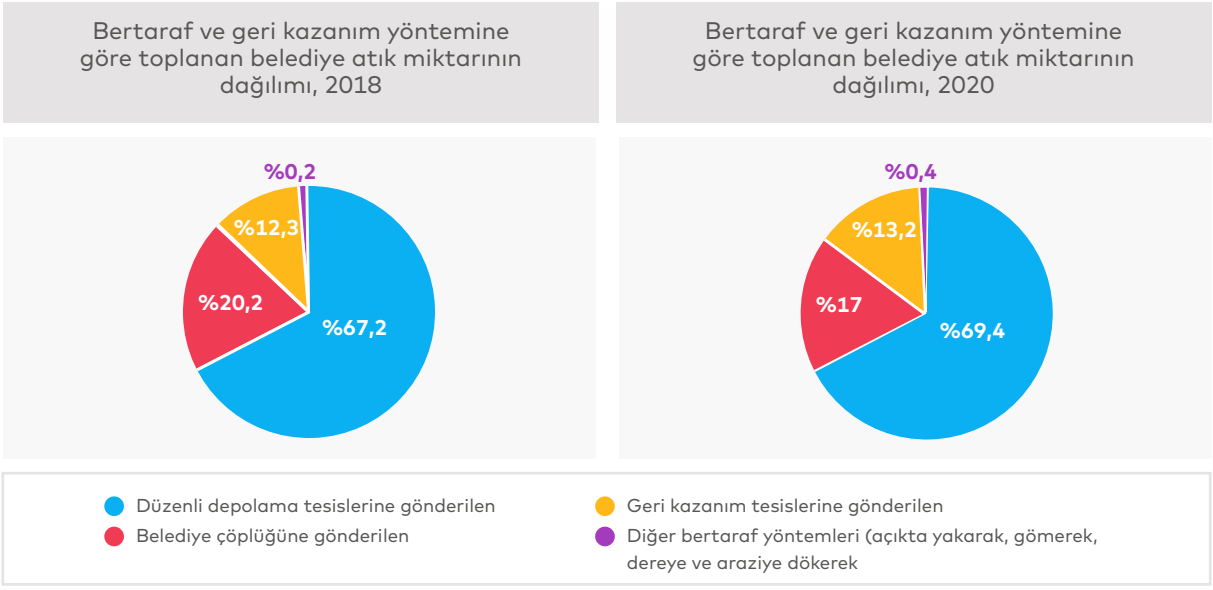
görev ve sorumlulukları tayin edilirken aynı zamanda atık toplanmasındaki informel faaliyetlerin de kontrolü yetkisi de şu şekilde belirtilmiştir: "*(Belediyeler) Yönetiminden sorumlu olduğu atıkların yetkili olmayan kişiler tarafından aktarma istasyonundan taşınmasını ve işlenmesini önlemek amacıyla gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür*" [xxi]

Bu çerçevede belediyeler, yönetmeliğe göre ambalaj atıklarını toplamak ve toplatmakla yükümlü kılınmıştır. Bununla birlikte, kentsel alanlarda kitleler halinde atık toplayıcılığı yapan kent yoksullarının faaliyetlerine pratik düzeyde çok fazla karışılmazken, yönetmelik düzeyinde görmezden gelinmeye ve süreçten dışlanmaya devam edilmiştir. Belediyelere verilen yükümlülüğün bir boyutu olarak, ambalaj atıklarının ayrı olarak biriktirilmesi, toplanması ve aktarılması çalışmalarının ne şekilde yapılacağını belirtmek üzere Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na ambalaj atık yönetim planlarını sunmaları istenmiştir. Bu doğrultuda, 2008 yılından 2018 yılında kadar toplam 478 belediye ambalaj atığı yönetim planını bakanlığa sunmuş ve kağıt üstünde de olsa yasal atık toplama modeline geçmiştir (Şekil 5). Bununla birlikte atık yönetim planı onaylanan belediyelerin pratik düzeyde ne ölçüde plana uygun hareket ettiklerine dair bir veri bulunmamaktadır.

Şekil 5. Ambalaj atığı yönetim planı hazırlanan belediye sayıları.
Kaynak: Ambalaj Bülteni. Ambalaj ve Ambalaj Atıkları İstatistikleri (2018)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan atık istatistiklerine göre 2020 yılında Türkiye'de oluşan atık miktarı 2018 yılına göre %10,5 artmıştır ve 104,8 milyon tona ulaşmıştır. Bu atığın 32,3 milyon tonu belediyeler tarafından toplanmıştır. 2020 yılında kişi başı günlük atık miktarı 1,13 kg olarak hesaplanmıştır.[xxii] Bu rakamın 2016 yılında 1,17 kg/kişi.gün ve 2018 yılında 1,16 kg/kişi.gün olduğu düşünüldüğünde, günlük olarak oluşan evsel atık miktarında az miktarda bir düşüş olduğu görülmektedir.[xxiii] Yine 2020 TÜİK verilerine göre toplam 1389 belediyenin 1387'sinde atık hizmeti verilmektedir. Türkiye'de atık hizmeti veren belediyelerde 2020 yılında toplanan toplam **32,3 milyon ton** atığın **%69,4**'ü düzenli depolama tesislerine, **%17**'si belediye çöplüklerine,**%13,2**'si geri kazanım tesislerine gönderilirken, **%0,4**'ü ise açıkta yakılarak, gömülerek, dereye veya araziye dökülerek bertaraf edilmiştir. [xxiv] Bununla birlikte, Şekil 6'da da görülebileceği gibi, **geri kazanıma gönderilen belediye atık miktarı** 2018 ve 2020 yılları kıyaslandığında %12,3'ten %13,2'ye yükselerek yalnızca **%0,9** artmıştır.

Grafikteki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Şekil 6. Bertaraf ve geri kazanım yöntemine göre toplanan belediye atık miktarının dağılımı 2018-2019. Kaynak: Atık İstatistikleri 2020, TÜİK (2021)

2017 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan **Ulusal Atık Yönetimi ve Eylem Planı** uyarınca 2023 yılında Türkiye'de oluşan atıkların **%35'inin geri kazanılması ve düzenli depolama tesislerine gönderilen atık oranının %65'e düşürülmesi hedeflenmektedir.** Eylem planında ayrıca dikkat çekici bir diğer hedef ise 2014 yılında ancak %5,3 olan kaynağında ayrı toplama oranını 2023 itibarıyla %12 oranına yükseltilmesidir.[xxv] Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yine 2017 yılında uygulamaya başlanan ve 2019 yılında yönetmelik olarak yayınlanan **Sıfır Atık Projesi**, israfın önlenmesini, kaynakların daha verimli kullanılmasını, oluşan atık miktarının azaltılmasını, etkin toplama sisteminin kurulmasını ve atıkların geri dönüşüm oranının arttırılmasını amaçlamaktadır.[xxvi] Bu bakımdan **Sıfır Atık Projesi, pek çok kalkınma hedefinin yanında, atığın büyük oranda kaynağında ayrıştırılması ve Türkiye'de geri dönüşüm sektöründeki hammadde ihtiyacına cevap verilmesi hedeflenmektedir.** Sıfır Atık Projesi kapsamında 2019 yılında atıkların azaltılması amacıyla alışveriş poşetleri ücretlendirilmiş; pil, ilaç, lastik, akümülatör, ambalaj, madeni yağ, bitkisel yağ, elektrikli ve elektronik eşya ürünleri ile plastik poşetler için Geri Kazanım Katılım Payı yönetmeliği yayınlanmıştır. GEKAP kapsamında piyasaya ambalajlı ürün sunan üretici ve ithalatçı firmaların gereken geri kazanım katkı payını Gelir İdaresi Başkanlığı'na beyan etmesi beklenmektedir. Ayrıca 2020 yılında **çevre kirliliğini önlemek ve yeşil alanların korunmasını, iyileştirilmesini ve geliştirilmesini sağlamak ile ulusal ölçekte depozito yönetim sistemi kurulmasına, işletilmesine, izlenmesine ve denetimine yönelik faaliyetlerde bulunmak üzere Türkiye Çevre Ajansı** kurulmuştur. [xxvii]

Kamu özel ortaklığı ile kurulan Çevre Ajansına, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın bazı yetkileri devredilmektedir. Ajansın faaliyetleri "Kamu İhalesi Yasası" kapsamından çıkarılmış ve aynı zamanda ajansa bağış toplama yetkisi de verilmiştir.[xxviii] TMMOB Çevre Mühendisleri Odası bu durumun bir tür "paralel bakanlık" işlevi yaratacağı, çevre politikaları üzerindeki kamu denetiminin ortadan kaldırılacağı ve özellikle ajansın yeni rant ve rüşvet kapılarını açacağı konusundaki kaygılarını belirtmektedir. TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Genel Başkanı Ahmet Dursun'a göre Çevre Ajansı'nın kurulması sürecinin özeti "çevre denetim süreçlerinin özelleştirilmesinin önünü açacak yeni politikaların oluşturulması"dır. [xxix] Bu konuda görüşüne başvurulan Doç. Dr. Sedat Gündoğdu, atık alanının fazlasıyla istismara açık olduğunu ve Çevre Ajansı'nın sadece sektö-

rel ihtiyaç doğrultusunda kurulduğunu belirtirken, atık yönetiminde kamu otoritesi kontrolünde denetlenebilir, şeffaf ve hesap verebilir aynı zamanda paydaşların karar süreçlerine dahil olduğu katılımcı bir modelin kurulması gerektiğini belirtmektedir.

Doç. Dr. Sedat Gündoğdu'nun dikkat çektiği bir diğer önemli konu ise Bakanlık tarafından hazırlanan ve son dönemde üzerinde çokça tartışmanın sürdüğü "Atık Toplayıcı Genelge Taslağı"nın barındırdığı risklerdir. Genelge taslağı ile belediyelere atık toplayıcıların çalışmalarına ilişkin esasları belirleme ve denetleme yetkisi verilmesi planlanmaktadır. Bu kapsamda belediyelerin atık toplayıcıları kayıt altına alma, çalışma izin kartı çıkarma ve çalışma saatlerine karar verme yetkisine sahip olacağı belirtilmektedir. Ayrıca, izin kartı sahibi atık toplayıcılarının topladıkları atıkları teslim edecekleri atık aktarma merkezlerinin belli standartlar etrafında belediyeler tarafından yapılacağını/yaptırılacağını ve izin verilmeyen kişilerin atık depolamasına belediyeler tarafından yaptırım uygulanacağı belirtilmektedir.[xxx] Doç. Dr. Sedat Gündoğdu'na göre genelge taslağı ile belediyelerin konumu temelde kimlerin ne şekilde çalışacağına dair karar ve denetim mekanizmasına indirgenirken, bir anlamda yeni sistemin güvenlik personeli işlevini üstlenmeleri beklenmektedir. Gündoğdu'nun dikkat çektiği bir diğer konu ise genelge taslağında atık toplayıcılığı yapanların çalışabilme hakları konusunda kriterler belirlenirken özlük hakları konusunda üst çerçevede bir tanımlama olmamasıdır. Son durumda genelge taslağı, mevcut atık toplayıcılarından sadece sisteme kayıt olabilenlere -Göç İdaresi tarafından kayıt altına alınmayan göçmen atık toplayıcılarının doğrudan dışarıda kalması anlamına gelen şekilde- çalışma hakkı tanırken, çalışma durumunu özlük hakkı çerçevesine oturtmamakta ve çoğu ruhsatsız olan depoların kapatılarak sistemin dışına itilmelerine sebep olacak bir çerçeve oluşturmaktadır.

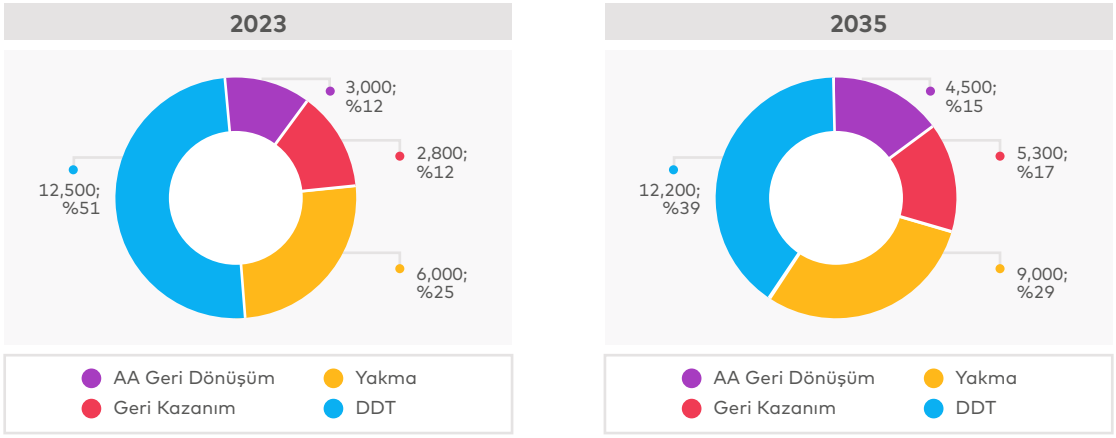
İstanbul'da Katı Atıkların Geri Dönüşümünde Mevcut Durum

İstanbul nüfusunun giderek artmasıyla birlikte ortaya çıkan atık miktarı sürekli olarak artmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin (İBB) de İstanbul'a yönelik olarak atık yönetim planı üzerindeki çalışmaları devam etmektedir. İstanbul'da güncel rakamlara göre günlük ortalama oluşan evsel atık miktarı 18.000 tondur [xxxi] ve bu atıkların %90'ı düzenli depolama sahalarına gömülürken %4'ü kompost yapılmakta ve ancak %6'sı geri dönüştürülebilmektedir.[xxxii] İlçe belediyeleri tarafından toplanmakta olan atıkların doğrudan düzenli depolama sahalarına taşınması zaman ve maliyet durumu açısından uygun olmadığı için aktarma istasyonları geçici depolama alanları olarak kullanılmaktadır. Küçük kapasiteli belediye atık toplama araçlarının geçici depolama alanlarına yönlendirilmesi ile, şehir merkezine uzak mesafelerdeki düzenli depolama alanlarına ulaşım için gerekli yakıt tüketiminin ve oluşabilecek hava kirliliğinin önüne geçilmektedir.

İstanbul'da İstanbul Çevre Yönetimi Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi (İSTAÇ) Genel Müdürü Aslan Değirmenci'nin aktarımına göre İstanbul'da kişi başı günlük atık üretimi 2020 yılı için 1,1 kg'dır.[xxxiii] İstanbul'da belediye tarafından toplanan atıklar öncelikle Avrupa yakasında 4 ve Anadolu yakasında 4 olmak üzere toplam 8 atık aktarma merkezinde toplanmaktadır. Atıklar bu merkezlerde biriktirildikten sonra düzenli depolama sahalarına aktarılmaktadır. İSTAÇ tarafından yayınlanan 2020 Faaliyet Raporu'na göre Kömürcüoda Düzenli Depolama Tesisinde 2.252.976 ton/yıl, Odayeri Düzenli Depolama Tesisinde 129.566 ton/yıl ve Seymen Düzenli Depolama Tesisinde 3.930.222 ton/yıl olmak üzere toplam 6.312.764 ton/yıl katı atık düzenli depolama tesislerine gönderilmiştir.[xxxiv]

İstanbul'da oluşan katı atıkların önemli bir kısmı İSTAÇ tarafından işlenmesine rağmen bilinçsizce çevreye atılan atıklar sonucu vahşi depolama alanları oluşmaktadır. Buralara atılan çöpler, zamanla oksidasyon sonucu metan gazı patlamalarına, diğer gazların da salımı sonucu hava kirliliğine, çöp sızıntı sularının toprağa ve yeraltı sularına karışması sonucu toprak ve su kirliliğine neden olmaktadır. Bunların yanı sıra ayrıştırmaya tabi tutulmayan plastikler doğada uzun yıllar kirlilik yaratmaya devam ederken, bu durum hem doğal kaynaklara hem de doğal yaşama zarar vermektedir. Bu nedenle vahşi depolama alanlarının ıslahı kent ve kentliler için çok büyük önem taşımaktadır. Binlerce ton atık kentlerde hane seviyesinde doğru ayrıştırılmadığı için düzenli depolama sahalarında bertaraf edilmekte ve/veya vahşi depolama alanlarına atılmaktadır.

İstanbul'da 2035 yılı itibarıyla günlük atık miktarının 31.000 tona ulaşması beklenmektedir. İstanbul ili Sıfır Atık Yönetim Planı'na göre düzenli depolama oranının 2023 yılında %51'e ve 2035 yılında %39'a düşürülmesi hedeflenmektedir. Aynı plana göre İstanbul için geri dönüşüm oranının 2023 yılında %12'ye 2035 yılında ise %15'e çıkarılması amaçlanmaktadır (Şekil 7).[xxxv]

Şekil 7. Belediye Atığı Yönetim Planlaması (2023-2035).
Kaynak: İstanbul İli Sıfır Atık Yönetimi Planı 2035 Hedefi.

Yukarıda bahsedilen hedeflere rağmen günümüzde İstanbul'da atık yönetimine ve geri dönüşüme yönelik uygulamaların etki alanı kısıtlıdır ve bu uygulamalar ilçe belediyeleri düzeyinde farklılaşmaktadır. İlçe belediyeleri ve Büyükşehir Belediyesi arasında koordine bir atık yönetim mekanizmasının olmaması nedeniyle ne kaynağında ayrıştırma ve toplama çalışmaları istenilen oranda yapılabilmekte ne de mahallelerde atık toplayıcılar bütünlüklü bir yapıya entegre edebilmektedir. Bununla birlikte bazı ilçe belediyeleri atık yönetimindeki verimi artırmaya dönük uygulamalar yürürlüğe koymuştur. Temelde atık ayrıştırmada vatandaş katılımını daha etkin hale getirmeyi amaçlayan bu tür uygulamalar, ileriye dönük olarak Büyükşehir Belediyesi ile koordinasyon içerisinde ve emek süreçlerini kapsayacak biçimde geliştirilecek modeller için üzerine çalışılması gerekli örneklerdir. Bu uygulamaların bazıları şunlardır:

‣**Kadıköy Belediyesi / Mobil Atık Getirme Noktaları:** Belediye tarafından akıllı telefonlar ve tabletler için "Atık Getirme Noktalarımız" uygulaması geliştirildi. Bu uygulama ile en yakın atık getirme noktası öğrenilebilmektedir. Semtte yaşayan vatandaşlar ambalaj atıkları, cam atıkları, pil, elektronik atık, bitkisel atık, tekstil atık ve atık ilaç noktalarına "navigasyon" üzerinden ulaşılabiliyor. Ayrıca araştırma kapsamında görüşülen atık toplayıcıların bazıları topladıkları atıkları Kadıköy Belediyesi'ne satabildiklerini ifade etmiştir.

‣**Şişli Belediyesi / Komşu Kart Uygulaması:** Semtte yaşayanlar tarafından ayrıştırılarak biriktirilen ambalaj atıkları, belirli günlerde Şişli Belediyesi yetkilileri tarafından dijital tartıyla tartıldıktan sonra alınmakta ve karşılığında atığın türüne ve ağırlığına göre hanede yaşayan kadın adına hazırlanmış Komşu Kart'lara parapuan olarak yüklenmektedir. Biriken parapuanlar alışveriş amaçlı kullanılabildiği gibi Şişli'de ikamet eden bir öğrenciye burs olarak da aktarılabilmektedir. Ayrıca araştırma kapsamında görüşüne başvurulan Şişli Belediyesi'nden yetkili kişi, Şişli ilçesindeki atık toplayıcıları bu sisteme entegre etmek üzere çalışmalar yaptıklarını belirtmiştir.

‣**Esenler Belediyesi / Esmatik Uygulaması:** Semtte yaşayanlar ayrıştırılan cam, plastik ve hurda atıkları pilot okullarda ve ilçenin çeşitli yerlerindeki Esmatik cihazlarına atıldığında karşılığında Esmatik karta bakiye yüklemesi yapılmaktadır. Biriktirilen puanlar Halk Ekmek büfelerinden ekmek almak üzere veya öğrencilere harçlık olarak kullanılabilmektedir.

2

KATI ATIKLARIN GERİ DÖNÜŞÜMÜNDEKİ EMEK VE EKOLOJİ BOYUTLARINI TABANDAN OKUMAK:

İstanbul'da Katı Atık Toplayıcıları ve Depolar

İstanbul'da geri dönüşüm sektöründe çalışan katı atık toplayıcılarının dahil olduğu emek eksenli süreçlerin dinamiklerini ortaya çıkarmak amacıyla toplayıcılarla odak grup görüşmeleri, atıkların toplandığı depo sahipleriyle anket çalışması ve geri dönüşüm sektöründe faaliyet gösteren paydaşlarla yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Atık toplayıcı odak grup görüşmeleri kapsamında Beyoğlu ilçesinde 2, Ümraniye ilçesinde 1 ve Kadıköy ilçesinde 1 odak grup görüşmesi olmak üzere toplam 4 odak grup görüşmesinde 27 işçi ile görüşülmüştür. Ayrıca Beyoğlu Senin Projesi saha çalışmaları kapsamında ilçedeki toplam 18 depo ziyaret edilmiş, depoların koşullarını anlamak üzere görüşmeler yapılmıştır. Bu ziyaretlerde toplanan atıkların biriktirildiği depolara ilişkin mekânsal bulgular ve depo sahiplerine ilişkin demografik ve sosyoekonomik bulgular ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın ikinci aşamasında ambalaj ve geri dönüşüm sanayi temsilcileri, sivil toplum örgütleri ve kamu yetkilileriyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde yarı yapılandırılmış bir soru formu etrafında, Türkiye'de ve özel olarak İstanbul'da geri dönüşüm sektörünün yapısı ve sektörün ihtiyaçları ile birlikte atık toplayıcılarının ortaya çıkardığı emeğin sektör açısından ekonomik ve ekolojik anlamı değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu görüşmeler sırasında hem atık toplayıcılarının hem de geri dönüşüm sektörünün ihtiyaçları da gözetilerek ekonomik ve ekolojik anlamda daha kapsayıcı bir modelin nasıl kurulabileceğine dair veriler toplanmaya çalışılmıştır. Sivil toplum örgütü görüşmelerinde kapsayıcı model önerilerinin yanı sıra kamu politikalarının geri dönüşümdeki ekolojik boyutu ne ölçüde destekleyip desteklemediği, vatandaş nezdinde geri dönüşüme ilişkin bilginin ve farkındalığın yaygınlığına dair değerlendirmeler de alınmıştır.

İstanbul'da Katı Atığın Gündelik Güzergahı: Aktörler ve Mekanlar

Kamuoyunda "çöpten geçinenler", "sokak toplayıcıları" veya en bilindik ismiyle "çekçekçiler" olarak bilinen katı atık toplayıcıları evlerden çıkan atığın ayrıştırılması, toplanması ve geri dönüşüme dahil edilmesi süreçlerindeki en önemli aktörlerden birisidir. Bir önceki bölümde değinildiği üzere Türkiye'de 1970'li yıllarda başlayan katı atık toplayıcılığı, sonraki dönemlerde kentsel istihdam pazarına dahil olamayan ve bir anlamıyla formel ağlara tutunamayan farklı toplumsal kesimlerden birçok insanın gündelik hayatlarını idame etme yöntemi haline gelmiştir. Türkiye'de katı atık toplayıcılığı yaparak geçimlerini sağlayanların sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte, güncel bir araştırmaya göre sadece kağıt toplama alanında İstanbul'da yaklaşık 15.000 Türkiye genelinde ise yaklaşık 40.000 kişinin çalıştığı tahmin edilmektedir. [xxxvi] Bununla birlikte bazı kaynaklarda informel katı atık toplama zincirine dönemsel ve sürekli olarak dahil olanların sayısının yaklaşık 500 bin kişiye ulaşabildiği bilgisine de yer verilmektedir. [xxxvii] İnsan ve emek sirkülasyonun çok fazla olduğu bu alanda çalışanların sayısına dair kesin bir sayıya ulaşmak mümkün gözükmese de katı atık toplayıcılarının barınmadan sağlığa ve sosyal haklara erişime kadar toplumsal ve kurumsal dışlanmanın çok farklı biçimlerine maruz kaldıkları ve kentsel yoksulluğun bu iş kolunda şiddetli biçimde yaşandığı üzerinde ortaklaşılan bir noktadır.

> *"Hiçbir şey çöp değildir, hepsinin bir hikayesi vardır."*
> *(Beyoğlu'nda çalışan bir atık toplayıcı)*

Araştırma kapsamında katı atık toplayıcılarının mevcut sosyoekonomik durumlarını, ihtiyaç ve taleplerini ortaya çıkarmak için odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerde fiilen katı atık toplayıcılığı yapan Türk, Kürt ve Afgan işçilere ulaşılmıştır. Katı atık toplayıcılığı yaparak yaşamaya ve geçinmeye dair pek çok verinin toplandığı görüşmelerin analizi tematik olarak şu başlıklar etrafında yapılacaktır: Atık toplayıcılığı yapanların profilleri, atık toplayıcılığı yapmaya başlama nedenleri, hangi koşullarda atık toplayıcılığı yaptıkları, geçinebilmeye, barınmaya, sağlığa ve sosyal güvenceye erişim durumları, tehdit algısı ve daha iyi koşullarda yaşayabilmek için talep ve ihtiyaçlar.

Beyoğlu, Ümraniye ve Kadıköy'de atık toplayıcılığı yapan toplam 27 işçi ile görüşülmüştür. Görüşmeciler arasındaki yetişkin atık toplayıcıların profilleri şöyledir: 15 Türk ve Kürt kökenli erkek; 6 erkek Afgan göçmen. Araştırma sahasının planlamasında olmamasına rağmen sahada çocuk işçilerle de karşılaşılmıştır. Bu alanda çocuk işçiliğinin sona erdirilmesine katkıda bulunmak amacıyla toplam 6 erkek çocuk atık işçisi ile yaşam koşulları, ihtiyaç ve talepleri etrafında görüşme yapılmıştır.

Araştırma kapsamında görüşülen ve Beyoğlu'nda atık toplayıcılığı yapan Türk ve Kürt işçilerin yaşları 26-63 aralığındadır. Bu geniş yaş aralığına rağmen görüşmecilerin 6 tanesi 40 yaş üstü kişilerdir. Yine Beyoğlu'nda görüşülen Afgan işçilerin yaşları ise 18-28 aralığındadır. Ümraniye'de görüşülen işçilerin yaşları ise 26-38 aralığındadır. Kadıköy'de görüşülen çocuk işçilerin yaşları ise 12-17 aralığında değişmektedir. Eğitim durumları açısından bakıldığında, Beyoğlu ve Ümraniye'de atık toplayıcılığı yapan yetişkin erkekler arasında 1 lisans mezunu, 1 ön lisans mezunu ve 2 lise mezunu varken geri kalan 11 kişi ortaokul veya ilkokul mezunudur. Afgan atık toplayıcılar arasında liseyi bitirmiş 1 kişi varken geri kalan 5 kişi liseye başlamış ancak çeşitli se-

beplerle eğitimlerini bitirememiş kişilerdir. Çocuk atık işçilerinin ise tamamı, ortaokulu 6. veya 7. sınıfta bırakmış kişilerdir.

Son Durakta Buluşan Göç Hikayeleri

Çok farklı hayat hikayelerine ve deneyimlere sahip olan bu kişilerin ortak noktası İstanbul'a göç temasıdır. Görüşme yapılan kişilerin hiçbiri İstanbul'da doğmamış, tamamı farklı dönemlerde ya iş bulma ya da yeni bir hayat kurma umuduyla İstanbul'a göç etmişlerdir. Beyoğlu'nda görüşülen Türk ve Kürt kökenli atık toplayıcılar farklı illerden çeşitli zamanlarda İstanbul'a göç ettiklerini ve 16-22 yıldır atık toplayıcılığı ile geçimlerini sağlamaya çalıştıklarını aktarmaktadır. Beyoğlu'nda görüşülen ikinci grup olan Afgan atık toplayıcıları ise 1-4 yıl önce İran üzerinden kaçak yollarla daha iyi bir yaşam umuduyla Türkiye'ye yürüyerek giriş yapmış kişilerdir. Afgan işçiler, Göç İdaresi tarafından kayıt altına alınmadıkları için ancak atık toplayıcılığı yaparak geçimlerini sağlayabildiklerini ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçebilmek için para biriktirmeye çalıştıklarını ifade etmektedir. Ümraniye'de görüşülen bütün atık toplayıcılar, Urfa'nın Siverek ilçesinde yaşarken akrabalık ilişkileri üzerinden çeşitli zamanlarda İstanbul'a gelerek atık toplamaya başlamış ve 3-22 yıl aralığında atık toplayıcılığı yapan kişilerdir. Çocuk işçilerde ise bu durum ağırlıklı olarak Urfa-Siverek'li olan ailelerin, temelli veya dönemsel olarak atık toplamak için İstanbul'a göç etmesi ve çevresindeki herkesin atık toplayıcılığı yapması nedeniyle kendisinin de belli bir yaşa geldikten sonra aile bütçesine destek olmak için atık toplamaya başlaması şeklindedir. Görüşülen çocuk işçilerin en büyüğü 4 yıldır, en küçüğü ise 1 yıldır atık toplayıcılığı yapmaktadır.

Aile Bağları ve Dayanış(ama)ma

Görüşülen atık toplayıcıların aile ilişkileri ve medeni durumları açısından çeşitlilik olmasına rağmen her bir toplumsal grubun kendine has bir aile yapısı sergilediği görünmektedir. Beyoğlu'nda daha çok orta yaş ve üstü yalnız yaşayan erkeklerin atık toplayıcılığı yapması söz konusuyken, bu durum Ümraniye için büyük ve kalabalık ailelerin hep beraber atık toplayıcılığı yapması şeklindedir. Beyoğlu bölgesinde çeşitli sebeplerle kopan aile ilişkilerin nedeniyle yalnız kalan erkek profili, Ümraniye'de büyük aile dayanışması içerisinde görülmektedir. Afgan atık işçilerinin hiç birinin evli olmadığı ve kök ailelerini Afganistan'da bıraktıkları ama iletişimlerini sürdürmeye çalıştıkları gözlemlemiştir.

Beyoğlu bölgesinde hem göçmen hem de Türkiyeli atık toplayıcılar için aile dayanışmasından yoksunluğun yaygın olduğu görüşmeciler tarafından belirtilmiştir. Beyoğlu bölgesinin sosyal ve demografik yapısına tarihsel olarak bakıldığında, toplumsal olarak dışlanmış, ailevi dayanışmadan mahrum edilmiş ve bir anlamda "ötekileştirilmiş" farklı profillerden pek çok kişiye ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda bu bölgede çalışan Türkiyeli ve göçmen atık toplayıcıların içinde bulunduğu toplumsal ilişkileri, kentteki ötekilerin Beyoğlu ile kurduğu ilişkinin bir yansıması olduğu olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir.

Neden ve Nasıl Atık Toplayıcılığı

Atık toplayıcılığı, hayata tutunmaya çalışırken geçilen çok farklı güzergahların ardından geçici veya kalıcı olarak durulan bir yer olarak ön plana çıkmaktadır. Görüşülen kişilerin anlatılarının ortak noktası geçinebilmek için girişilen çeşitli denemelerin sonunda son durağın atık toplayıcılığı olmasıdır. Bu işi yapan yetişkinler temel olarak atık toplayıcılığını **"hayatta kalmak"** için yaptıklarını ifade etmektedir. Hayata tutunmayı zorlaştıran sebepler kişiden kişiye farklı olsa da, **derin yoksulluk koşulları** bu sebeplerin kapsayıcı kümesi haline gelmiş durumdadır.

Görüşülen atık toplayıcıların büyük bir kısmı üniversite mezunu olmadıkları için **"sistemden atıldıklarını"** düşündüklerin belirtirken, kendilerini ya kimsenin güvenceli ve nitelikli işe almaya layık görmediği ya da çalışabilecekleri diğer güvencesiz işlerde işveren baskısına maruz kaldıkları için atık toplamaya başladıklarını ifade etmektedir. Fakat sistemden atılma ve tutunamama duygusunun lisans seviyesinde eğitim almış olan iki görüşmecide de mevcut olduğu görülmüştür. Lisans ve ön lisans mezunu olan iki atık toplayıcı atanmak için sınavlara girdiklerini fakat atanamamaları sebebiyle öncesinde yaz tatillerinde dönemsel olarak yaptıkları bu işi artık sürekli yaptıklarını aktarmaktadır. Kendileri gibi atanamayan birçok arkadaşının aylık ortalama 1.500-1.800 lira ücretle öğretmenlik yaptığını ancak ailelerinin geçim yükünü karşılayamadıkları için bu koşulları kabul etmediklerini belirtmişlerdir. **Atık toplayıcılığı, sisteme dahil olmak için gerekli görülen niteliklere sahip olmayanlar için hayatta kalmanın tek ve mecburi yoluyken, bu nitelikleri edinmeye çalışıp yine de alternatif yaratamayanların geçimi için ise son sığınak olmuş durumdadır.**

Afgan atık toplayıcıları ise Türkiye'ye gelmiş pek çok göçmen gibi gerek toplumsal gerekse de kurumsal dışlanma dolayısıyla geçinebilmek için informel yollardan yapabilecekleri az sayıda işten biri olan atık toplayıcılığına başladıklarını belirtmektedir. Göçmenler tarafından atık toplayıcılığı, diğer informel iş kollarındaki göçmen emeği sömürüsünün olmadığı bir alanı olarak görülmektedir. Atık toplayıcılığındaki çalışma koşullarının zorluğuna rağmen maddi olarak daha fazla kazanma imkanı nedeniyle tercih edilmektedir. Bu bakımdan,

hali hazırda yaşadıkları topluma sosyal ve ekonomik entegrasyonlarının önünde pek çok bariyerle karşılaşan göçmenler için atık toplayıcılığı diğer informel iş kollarından ucuz iş gücü olmamanın ve gelirlerini bir nebze de olsa arttırmanın yegane yollarından birisi olarak görünmektedir.

Atık toplayıcılığı yapan çocuklar ise bu alanın artık bir **aile mesleğine dönüştüğünün** altını çizmektedir. Özellikle köylerde tarım ve hayvancılıktan elde edilen gelirin giderek düşmesi nedeniyle şehirlere gelip bu işi yapmaya başlayan kendi aileleri gibi pek çok ailenin olduğunu belirtmektedirler. Atık toplayıcılığının çiftçilikten daha fazla gelir getirmesi nedeniyle köylerindeki **muhtarlar dahil** olmak üzere pek çok kişinin sürekli veya mevsimlik olarak atık toplamak için İstanbul'a geldikleri aktarılmaktadır. Bu ailelerde büyüyen çocukların ise toplayıcılık yapabilecek fiziksel koşullara eriştiklerinde okulu bırakarak bu işe başlamalarının çok yaygın olduğu ifade edilmektedir. **Derin yoksulluk koşullarının nesiller arası aktarımı ve daha iyi bir alternatifin imkansız görünmesi çocuklar aile mesleğini sürdürmeye itmektedir.**

Mesleki Aidiyet Hissi

Görüşmelerde dikkat çeken bir diğer konu da atık toplayıcılığının bir meslek olarak görülüp görülmediği konusudur. Aile bağları güçlü olanlar veya ailelerine bakmakla sorumlu olanlar bu işi **"aile geçindirebilen bir meslek"** olarak görürken, aileleriyle ilişkileri zayıf olanlar ve bakmakla sorumlu oldukları herhangi bir kişi olmayanlar atık toplayıcılığını sadece **"ekmek yedikleri herhangi bir iş"** olarak görmektedir.

> *"Çocuklarımızı okutup onların daha farklı meslek sahibi olması için, bizim gibi olmamaları için çabalıyoruz. Çocuklarım okullarında derece öğrencisi, enstrüman çalmaya başladılar, bu durumu beni çok mutlu ediyor. Onlar için her şeyi yaparım, spora, müzik kursuna gönderiyorum. Tamamen hayatlarını kurtarmaları için, çocukken yaşadıklarımızı onlar çekmesin. Çocuklarımı bu şekilde gördüğüm için evet bu benim mesleğim diyebiliyorum."*
>
> *(Ümraniye'de çalışan bir atık toplayıcı)*

Bu işi meslek olarak görüp görmeme halinin **yapılan işin toplumsal yönüne dair farkındalık** üzerinde de etkisi de olduğu görülmektedir. Yaptıkları işi meslek olarak gören bazı görüşmeciler arasında atık toplayıcılığı ve dolayısıyla geri dönüşüm yoluyla üretilen ekonomik ve ekolojik faydaya dair çok ciddi bir farkındalık olduğu görülüyor. Örneğin yaptığı işi meslek olarak gören bir görüşmeci kaynağında ayrıştırmanın geri dönüşümdeki verimlilik üstündeki etkisini şu sözlerle dile getirmektedir: ***"Evsel atıklar içinde çöp kutularına atılan atık çöpten alınamaz, geri dönüşüme katılamaz. Atık çöpe atılmadan doğrudan ayrıştırıldığında geri dönüşüme katkısı olur. Yoksa suya, çöpe karışır."*** Öte yandan yaptıkları işi meslek olarak görmeyenlerin çoğunluğu "günü kurtarmak" için maddi karşılığı daha yüksek olan atıkları toplamayı daha çok tercih ettiklerini belirtmektedir. Atık toplarken atığın maddi karşılığını daha çok önemsediğini aktaran bir görüşmeci bu durumu şu şekilde aktarmıştır: ***"Çevreye olan etkisine bakmam, cebime giren paraya bakarım".*** Ekolojik farkındalık olsun veya olmasın atık toplayıcıların çoğu kağıt, plastik ve metal atık topladıklarını fakat daha fazla gelir getirmesi sebebiyle toplarken plastik ve metale öncelik verdiklerini aktarmaktadır.

Geçim Koşulları

Atık toplayıcılığına hakim olan **"ne kadar toplayabilirsen o kadar kazanırsın"** anlayışı bu alanda geçinebilme koşullarının özeti niteliğindedir. Görüşmeciler yetişkin bir atık toplayıcısının günde ortalama olarak 100 kg atık topladığında atığın türüne bağlı olarak aylık 3.000-6.000 TL arasında bir gelir elde edebileceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte atık toplayıcılığının mevsimlik iş biçiminde yapılması nedeniyle bu gelir düzenli olarak kazanılmamaktadır. Aynı zamanda yaşlanma sonucu bedensel performansın düşüşü elde edilen gelirin miktarını da ciddi biçimde etkilemektedir.

Afgan atık toplayıcılar günde ortalama 13-16 saat çalıştıklarını ve çalışma duruma bağlı olarak haftalık 700-900 TL kazandıklarını belirtmektedir. Çocuk işçiler ise aile bütçesine destek olmak için haftanın her günü erkenden kalkıp 6 saat çalıştıktan sonra 2-3 saatliğine dinlenmek için depoya geldiklerini ve öğleden sonra tekrar çıkıp en geç akşam 21.00 civarı döndüklerini belirtiyor. Çocuklar, yaş ve fiziksel özelliklerine göre günlük ortalama 30-60 kg arasında atık toplayabildiklerini fakat soğuk günlerde ancak 10-15 kg atık toplayabildiklerini de eklemektedir.

Kişilerin bakmakla yükümlü oldukları kişi sayısı arttıkça atık toplayıcılığında daha uzun saatler çalıştıkları gözlemlenmiştir. Çocuk işçiler ise topladıkları atıkların gelirlerinden kendilerine pay ayrılmadığını, kazandıkları paranın ağabeyleri veya babaları tarafından alınıp aile giderleri için kullanıldığını aktarmaktadır. Görüşmeciler, atık toplamada daha fazla çalışanın daha fazla kazanma imkanı olmasına rağmen bu işten elde edilen gelirle geleceğe yönelik para biriktirmenin neredeyse imkansız olduğunu da aktarmaktadır. Geçimlerini sağlamak için dolaştıkları çöp kutuları aynı zamanda pek çok atık işçisinin kıyafet, ayakkabı gibi ihtiyaçlarını karşıladıkları yerler olmaktadır. İnsanların artık kullanmadıkları için çöpün yanına bıraktığı bu tür eşyalar, atık toplayıcılar için masraflardan kısma anlamına gelmektedir.

Barın(ama)ma Koşulları

Barınma koşulları atık toplayıcılığı yapan kişileri daha da kırılgan kılan koşullardan bir diğeri olarak ön plana çıkmaktadır. Görüşülen kişilerin çoğu ya depolarda sınırlı imkanlar içerisinde ya da iş arkadaşlarıyla birlikte kötü koşullardaki evlerde veya otellerde ödeme yaparak kaldıklarını ifade ederken, aileleri İstanbul'da yaşayan az sayıdaki kişi kentin çeperinde nispeten iyi koşullarda barındıklarını aktarmaktadır. Depolarda yaşayanlar özellikle barınma ve diğer temel yaşamsal ihtiyaçları (sıcak su, ısınma, hijyen vb.) açısından büyük zorluklar yaşadıklarını belirtmektedir.

Ümraniye'de depoların olduğu arsada prefabrik evlerde kalan işçiler bir konteynerde çocuk işçilerle birlikte toplam 12-14 kişi kaldıklarını, elektrikli ısıtıcı veya odun sobası ile ısındıklarını, ortak yaşam biçimini benimsedikleri için bütün mutfak giderlerini, yemek yapımını, temizlik ihtiyaçlarını ortaklaşa karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Banyo ve tuvalet ihtiyaçları için yine aynı arsadaki ek bir konteyneri kullandıklarını da eklemektedir. Afgan atık işçileri ise depo sahibinin tuttuğu bir evde 12 kişi yaşadıklarını ve evi tutan depo sahibinin aylık ödemelerinden kişi başı 100-150 TL civarında kesinti yaptığını belirtiyor. Barınmayla ilgili karşılaşılan yoksunluk hallerinin çok boyutluluğu değerlendirildiğinde, atık toplayıcıların büyük bir bölümünün gizli evsizlik koşullarında yaşadıkları söylenebilir.

Sosyal Güvence ve Sağlık

Görüşülen hiçbir atık toplayıcının sosyal güvencesinin olmadığı görülmüştür. Bu durum sağlık hizmetlerine erişim konusunda ciddi sorunlar yaşamalarına sebebiyet vermektedir. Atık toplayıcılığının açık alanda yapılan bir iş olması nedeniyle özellikle kış aylarında pek çok sağlık sorunu yaşadıkları fakat sosyal güvencelerinin olmaması sebebiyle sağlık kuruluşlarına başvurmakta çekindiklerini aktarılmaktadır.

> *"Bu işte en sonunda ya sokakta ya da depoda donarak ölüyorsun."*
>
> *(Beyoğlu'nda çalışan bir atık toplayıcı)*

Atık toplayıcıların sağlık durumlarına ilişkin yapılan çalışmalar baş, eklem, omurga, sırt ve kas ağrılarının işçiler arasında %90 oranıyla ilk sırada görülen, %46,6 oranıyla mide ağrısının ikinci en sık görülen ve %30 oranıyla nefes darlığının üçüncü en sık görülen sağlık sorunu olduğunu göstermektedir.[xxxviii] Görüşmeciler arasında kalp ve böbrek yetmezliği gibi kronik sağlık sorunları olanlar mevcuttur. Kronik sağlık sorunlarının özellikle ileri yaştaki atık toplayıcılarda oldukça yaygın olduğu bilgisi aktarılmıştır. Görüşmecilerin tamamının en son hastane ziyaretlerinin Covid-19 aşısı olmak için olduğu öğrenilmiştir. Atık toplarken sağlık durumlarını korumaya dönük önemlerin (maske ve eldiven vb.) ise daha çok yaptıkları işi meslek olarak gören kişiler arasında yaygın olduğu da dikkat çekici biçimde görülmüştür.

Toplumsal Dışlanma ve Öteki Olma

Toplumsal dışlanma ve ötekileştirilme pratikleri atık toplayıcılar arasında çok boyutlu bir şekilde etkisini göstermektedir. Dışlanmanın bir boyutu toplumda atık toplayıcılara yönelik olumsuz algıdır. Toplumsal hayatta kabul görmemeleri ve yaptıkları işe saygı duyulmaması, atık toplayıcıları toplumsal dayanışma ağlarının dışına itmektedir.

> *"Kirliyiz diye toplum dışlıyor, sesimizi duymuyorlar. Hepimizin sorunu aynı; sevgisizlik ve dışlanmışlık."*
>
> *(Beyoğlu'nda çalışan bir atık toplayıcı)*

Öte yandan, göç ederek kentlere gelen ve hayata tutunmaya toplumsal gruplar kendilerine yönelik olumsuz imgeleri ve ötekileştirme pratiklerini alana sonradan dahil olmuş toplumsal gruplara **"nöbetleşe dışlanma"** biçiminde yansıtabilmektedir.[xxxix] Görüşülen Türk ve Kürt atık toplayıcılar alanda çalışmaya sonradan başlayan göçmenlerin işlerine ve kazançlarına zarar verdiği düşüncesiyle göçmenlerin geri gönderilmesini talep etmektedir. Afgan atık toplayıcıları ise Göç İdaresi tarafından kayıt altına alınmadıkları için zaten yeterince güvencesiz koşullarda hayatlarını idame ettirmeye çalışırken, toplumsal dışlanma, kolluk kuvvetleri ve zabıtanın sürekli baskıları ve diğer atık toplayıcıların fiziksel ve sözel saldırılarına maruz kaldıklarını aktarmaktadır. **Bu bakımdan, göçmen olarak bu alanda çalışan kişiler hem toplumsal hem kurumsal hem de bir anlamıyla "içeriden" ötekileştirilmeye ve dışlanmaya maruz kalmaktadır. Bu durum atık toplayıcılığı alanındaki güvencesizliğin ve yoksunluğun boyutlarını göçmenler nezdinde daha da şiddetli hale getirmektedir.**

Belirsizlikler ve Kaygılar

Kentte sağlıksız ve güvencesiz koşullarda çalışmanın zorluklarının yanı sıra kolluk kuvvetlerininin dönem dönem artan müdahaleleri, atık toplayıcıların hayatlarını daha da zorlaştırmaktadır. Kolluk kuvvetlerinin özellikle son dönemde artan baskıları, kurumsal dışlanmanın başka bir boyutunu oluşturmaktadır. 23 Ağustos 2021 tarihinde İstanbul Valiliği'nin İstanbul'un belli yerlerinde atık toplayıcılığına ve atık depolamaya ilişkin aldığı

karar sonrası,[XL] başta Ümraniye olmak üzere çok sayıda depoya baskın yapılması, 3 atık toplayıcısı hakkında tutuklama kararı verilmesi, işçilere ve depolara yüklü miktarda ceza kesilmesi bu alanda çalışanlar için büyük bir endişe ve kaygıya sebep olmuştur. Baskınların yapıldığı depolardan birinde çalışan bir görüşmeci yaklaşık 60 depoya tebligat gelmeden baskın yapıldığını, çekçeklerden yataklara ve hatta depoda toplanan atığın tümüne el konulmaya çalışıldığını belirtmektedir. Beyoğlu'ndaki atık toplayıcıları, Ümraniye'deki baskınların kendilerini de fazlasıyla tedirgin ettiğini, **Sıfır Atık Yönetmeliği dahil olmak üzere şimdiye kadar çıkarılan pek çok yönetmelikle ve kolluk kuvvetlerinin müdahaleleriyle geçimlerini sağladıkları bu işin ellerinden alınmaya çalışıldığına yönelik ciddi kaygıları** olduğunu ifade etmektedir.

İstanbul'daki Atık Depoları

İstanbul'da atık toplayıcıları tarafından toplanan atıkların lisanslı toplama ayrıştırma tesislerine gönderilmek üzere biriktirildiği 1.500'den fazla ruhsatlı/ruhsatsız depo olduğu tahmin edilmektedir. Görüşülen atık toplayıcılar, sadece Kadıköy-Fikirtepe ve civarındaki bölgelerde 100'den fazla depo bulunduğunu ifade etmektedir. Kentsel dönüşüm süreci başlamadan önce bölgede daha fazla deponun olduğunu fakat son 3 yıl içinde 3-4 defa depo değiştirmek zorunda kaldıklarını belirtirken yakın zamana kadar çalıştıkları depodan yine kentsel dönüşüm nedeniyle çıkmak zorunda kaldıkları vurgulanmaktadır. Civarda yer bulamayan depo sahiplerinin ve işçilerin ise Göztepe, Merdivenköy, Ümraniye ve Ataşehir bölgelerinde yeni çalışma ve depolama yerleri bulmaya çalıştıkları aktarılmaktadır. Sadece Kadıköy bölgesinde 2.000'den fazla atık işçisinin olduğu ve her depoda en az 15 kişinin hem çalışıp hem de barındığı vurgulanmaktadır. Ümraniye'de ise özellikle KADOSAN bölgesi ve çevresindeki mahallelerde depoların toplu bir şekilde alana yayıldığı ifade edilmekte. Bu bölgede depo büyüklüğünün atık toplamaya, barınmaya ve hatta atık preslemeye imkan verecek şekilde ortalama 500 m^2 olduğu aktarılmaktadır. Beyoğlu bölgesinde ise yaklaşık 30-35 civarında deponun olduğu, diğer ilçelerden Beyoğlu'na atık toplamak için gelen atık işçileri ile birlikte bölgede 1.000'e yakın atık işçisinin çalıştığı belirtilmektedir. Yapılan görüşmelerde, merkezi yerlerdeki depoların büyük bir kısmının sınırlı sayıda atık toplayıcısının çalıştığı küçük ve orta ölçekli depolar olduğu, şehrin çeper bölgelerinde ise mevsimsel olarak sayıları 100'e varabilen atık toplayıcısının çalıştığı az sayıda büyük ölçekli kayıtsız depoların olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan İstanbul'un genelindeki kayıtsız depolar düşünüldüğünde, küçük ve orta ölçekli atık toplama alanlarının fotoğrafın büyük kısmını oluşturduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında, atık toplayıcılar tarafından çoğu zaman barınma alanı olarak da kullanılan depoların mevcut durumlarını ve ihtiyaçlarını anlayabilmek için **Beyoğlu ilçesinde toplam 18 depo** ziyaret edilmiş ve depo sahipleriyle görüşmeler yapılmıştır. Tıpkı atık toplayıcıları gibi çoğu depo sahibinin de İstanbul'da 10-35 yıl önce göç ettiği ve atık toplayarak başladıkları bu işe sonrasında depo kiralayarak devam ettikleri görülmüştür. Özellikle ruhsat sahibi olmayan depocular arasında bir yandan atık toplamaya devam edenler olduğu da gözlemlenmiştir. Depo sahiplerinin çoğunun atık toplayarak başladıkları işi zamanla **meslek olarak**

Ziyaret edilen depolardan bir fotoğraf - Elif Sidar Ökdemir

benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Katı atık toplayıcılarının bu informel alana dahiliyetleri büyük oranda daha önce atık toplarken artık depo sahibi olan akrabaları üzerinden olmaktadır. Barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçların da sağlandığı bu ilişkiler ağında atık toplayıcı ile depo sahibi arasındaki ilişkinin klasik işçi işveren ilişkileri ile tanımlanmasının mümkün olmadığı, feodal ilişkilerin yanı sıra dayanışma ilişkilerinin de yoğun olduğu bir tür bağımlılık ilişkisinin de varlığı gözlemlenmektedir. Katı atık toplayıcıların temel ihtiyaçlarının karşılandığı depolar bu nedenle işyeri olmanın yanı sıra yaşam alanları olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Depo sahipleri genel olarak kendilerine yakın profildeki işçilere depolarında **barınma ve çalışma imkanı** vermektedir. Örneğin Kürt depo sahipleri Kürt işçilerle, İç Anadolulu depo sahipleri İç Anadolulu işçilerle çalışırken bir yandan da işçilere barınma ve gıda desteği de sunmaktadır. Bununla birlikte görüşülen depo sahipleri arasında, Afgan, Faslı ve Afrikalı göçmenlere de barınma olanağı sunanlar mevcuttur. **Bu anlamıyla depolar geri dönüşüm zincirinde sadece bir ara basamak değildir, mevcut koşullarda depolar atık işçilerinin temel yaşamsal ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli bir işlev de üstlenmektedir.**

İstanbul'daki depoların atıkların toplandığı merkezi yerleri ifade etmekten ziyade, **atık toplayıcılarının dolaşım güzergahları üzerindeki keşişim noktaları** olduğu da görülmektedir. Örneğin Beyoğlu'na getirilen atığın sadece Beyoğlu'ndan toplanılmadığı, Şişli, Beşiktaş, Kağıthane ve Eminönü ilçelerinden de atığın buraya getirildiği; yine aynı şekilde farklı ilçelere de Beyoğlu'ndan atık taşındığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla mevcut durumda, **İstanbul'da bir haneden çıkan geri dönüştürülebilir atığın geri dönüşüme dahil olmadan önceki yolculuğu öngörülemeyecek ve haritalandırmayı oldukça komplike bir hale getirecek biçimde rastgeledir.**

Ziyaret edilen 18 depo içerisinden sadece 1 tanesinin ruhsatının olduğu ve yanında çalışanların sigortasını yatırdığı görülmüştür. **Depo sahiplerinden ise üçte ikisinin şimdiye kadar sigorta girişleri olmamıştır,** geriye kalan üçte birinin ise BAĞ-KUR veya SSK girişleri mevcuttur. Ziyaretlerde kendi deposunun sahibi olan 1 kişi hariç diğerler depo sahiplerinin alanın büyüklüğüne bağlı olarak 400-5.000 TL arasında kira ödedikleri görülmüştür. Ayrıca büyük depoların çoğunluğunun müstakil daire/bina formunda, küçük depoların ise çoğunlukla bodrum katlarda veya açık alanlarda olduğu gözlemlenmiştir. Görüşülen depo sahiplerinden 4'ü aynı depoyu 20-30 yıldır, 7'si 10-19 yıldır ve 7'si 1-9 yıldır kullanmaktadır.

Ziyaret edilen 18 deponun 12'si atık toplayıcılar tarafından aynı zamanda barınma alanı olarak kullanmaktadır. Barınma alanlarındaki koşulların yaşamak için elverişli olmadığı ve hijyen açısından oldukça kötü du-

Ziyaret edilen depolardan bir fotoğraf - Elif Sidar Ökdemir

rumda oldukları dikkat çekmiştir. Depoların sadece 4 tanesinde yemek yapmak için 1-2 gözlü ocaklar varken, 8 tanesinde buzdolabı vardır. Tuvalet depoların çoğunda mevcutken, depoların yalnızca üçte ikisinde banyo ve üçte birinde sıcak su imkanı mevcuttur. Bu bakımdan depoların atık toplayıcılar için çok sınırlı imkanlar çerçevesinde bir yaşam alanı sağlayabildiği görülmektedir.

Depolarda en fazla biriktirilen atık türleri sırasıyla plastik, kağıt ve metaldir. Alüminyum, bakır, elektronik hurda ve cam ise daha az miktarlarda biriktirilmektedir. Atık toplayıcılarının anlatımlarına paralel şekilde, depo sahipleri tarafından kağıt kolay bulunabilmesi ve az yer kaplaması nedeniyle, plastik ve metal ise daha yüksek getirisi sebebiyle tercih edilmektedir. Bununla birlikte atık türlerinin birim satış fiyatları çeşitli parametreler etrafında sürekli bir değişkenlik arz etmektedir. Örneğin petrol varil fiyatlarının düşüşüne paralel olarak plastik atık fiyatlarının da aşağı çekilmesi, Avrupa'daki borsaların kapalı olduğu dönemlerin atık birim fiyatları üzerindeki etkisi ve çöp ithalatına bağlı olarak birim fiyatların değişmesi gibi parametreler atık satış fiyatını fazlasıyla etkilemektedir. Son durumda atık üzerinden geçimini sağlayan hiçbir kesim için sabit bir gelirden bahsetmek mümkün olmamaktadır.

Depo sahipleri atık toplayıcılarına topladıkları atıkların türüne/ağırlığına göre ödeme yapmakta ve biriktirdikleri atıkların üzerine kendi kar paylarını ekleyerek geri dönüşümün sonraki basamağına aktarmaktadır. Küçük depolar topladıkları atıkları yine aynı ilçede bulunan daha büyük depolara satarken, orta ve büyük depolar atıkları çoğunlukla "ikinci elci" diye tabir edilen presçilere satmaktadır. Ziyaret edilen 3 deponun kendilerine ait pres makineleri olduğu ve presledikleri ürünleri ikinci elciye veya doğrudan lisanslı depolara verdikleri öğrenilmiştir. **Tıpkı depoların şehirdeki atık zincirindeki konumlanışlarındaki karmaşıklık gibi, atıkların depodan çıktıktan sonra dahil olduğu süreç de küçüklü büyüklü aracı aktörlerin çeşitli işbirlikleri üzerinden şekillenmektedir.** Bu bakımdan İstanbul'daki atık döngüsünü birbirini çizgisel olarak takip eden adımlar yerine çeşitli aktörlerin dönemsel yan yana geldiği çıkar ortaklıkları olarak tarif etmek daha doğru görünmektedir. Çoğu ruhsatsız olan depolarda biriktirilen atık lisanslı depolara aktarılarak yasallık kazandırılmaktadır. Atık daha sonra geri dönüşüm firmalarında ham maddeye dönüştürülmekte ve sanayi firmalarına aktarılmaktadır. Atığın sokaklardan firmalara uzanan bu yolculuğunun toplam maddi karşılığının 38 milyar liraya yaklaştığı tahmin edilmektedir.[XLI] Bununla birlikte atığın katlanarak artan maddi akışından en az payı atık toplayıcıları almaktadır.

Atık toplayıcılarının aksine görüşülen depo sahipleri gelirlerine dair net bir beyanda bulunmaktan çekinmişlerdir. Depoların çoğunlukla ruhsatsız işletiliyor olmasının bunun arkasındaki temel sebep olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte depo sahipleri toplanılan atığın aracılara ya da fabrikalara ulaştırılmasını sağlayan dağıtım ağının çok önemli bir gider kalemi olduğunu belirtmiştir. Çoğu atık toplayıcılığından gelen depo sahipleri ile şu an fiilen atık toplayan işçiler arasında çok ciddi bir gelir farklı olmadığı ve bu nedenle de klasik bir işçi işveren ilişkisinin söz konusu olmadığı görüşmelerdeki aktarımlardan çıkarılmıştır. Çoğu depo sahibinin atık toplayıcılardan temel farkının kendi geçimini sağlamanın yanında, bir mekan kiralayabilecek ve çevresindekilere temel yaşam gereksinimlerini sunabilecek kadar kazanabilmesi olduğu belirtilmiştir. Depo sahipleri iş yapma süreçlerinde atık toplayıcılar ile dayanışma içinde olduklarını aktarmaktadır. Ayrıca, İstanbul koşullarında geçimin giderek zorlaşması ve giderlerin artması nedeniyle hem kendilerinin hem de onlara çalışan atık toplayıcıların gelirlerinin giderek azaldığını dile getirmektedir.

Tıpkı atık toplayıcıları gibi depo sahipleri de hem atık yönetimi konusunda yapılan düzenlemeleri hem de zabıta ve kolluk kuvvetlerinin dönem dönem artan baskı ve müdahalelerini endişeyle karşılamaktadır. Sıfır Atık Yönetmeliği dahil olmak üzere şimdiye kadar yapılan bütün düzenlemelerde sahada ortaya konan emeği kapsayıcı bir bakış açısı olmadığı düşünen depo sahipleri geçim alanlarının yeni süreçle birlikte giderek sınırlanacağı endişesini taşımaktadır. Zabıta ve kolluk kuvvetlerinin müdahaleleri, depo sahipleri açısından en zorlanılan konular olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle Beyoğlu'ndaki en işlek cadde olan İstiklal Caddesi ve civardaki bazı diğer sokaklardaki atık toplama işinin ilçe belediyesi tarafından ihaleyle özel şirketlere verilmesiyle birlikte kendilerine yönelik zabıta ve kolluk kuvvetlerinin müdahalelerin arttığını ifade etmektedir. Henüz kendi depolarına yapılan bir baskın olmasa bile Ümraniye'deki depolara yapılan baskınların kendilerini son derece tedirgin ettiğini ve Beyoğlu'nda atık toplayıcıları ve depolara olumsuz bakışın arttığını vurgulamaktadır.

Atık Toplayıcıların ve Depo Sahiplerinin İhtiyaç ve Talepleri

Görüşmelerde atık toplayıcılarının ve depo sahiplerinin geçim koşullarını ve hayat şartlarını iyileştirmeye yönelik ihtiyaç ve talepleri de dillendirilmiştir. Bu talepler arasında **geçimlerini sağladıkları alanın kendi emek süreçlerini yok sayacak şekilde daraltılmaması** en ön plana çıkan ortak taleptir. Geri dönüşüme dair süreçlerde şimdiye kadar görülmeyen aktörler olarak güvencesiz koşullarda çalışmalarına "göz yumulduğunu" ifade eden atık toplayıcıları, son dönemde artan müdahale-

lerle istenmeyen kişiler olarak hedef gösterildiklerini ve bu durumun hayat koşullarına ve geçim şartlarına dair çok ciddi endişe yarattığını belirtmektedir. Bu noktada geri dönüşüm ve atık yönetimine ilişkin süreçlere şeffaflık ve karşılıklı diyalog içerisinde dahil edilmelerinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Diğer öne çıkan talep ve ihtiyaçlar şu başlıklar etrafında toplanabilir: **Güvenceli çalışma, barınma ve sağlık haklarına erişim ve örgütlenme hakkının tesis edilmesi.**

Görüşülen atık toplayıcıları yaptıkları işin bir **kamu hizmeti olarak tanınmasının** ve bu işe **meslek statüsü kazandırılmasının** güvenceli koşullarda çalışabilmek için atılması gereken ilk adım olduğunu vurgulamaktadır. Bunun atık toplayıcılarının çalışma koşulları açısından iki önemli sonucu olması öngörülmektedir: sosyal güvence kapsamına girme ve toplum nezdinde yaptıkları işe duyulan saygının artması. Atık toplayıcılar belediye kadrosuna geçerek yaptıkları işe devam etme seçeneğine gelirlerinde düşüş olacağı gerekçesiyle sıcak bakmadıklarını ifade etmektedir. Bunun sebebinin ise şimdiye kadar belediyelerin benzer girişimlerinde asgari ücret üzerinden sözleşme yapılması ve atık toplayıcılarının gelir kaybına uğraması olduğu vurgulanmaktadır. Özellikle ailesi olan atık toplayıcıları, İstanbul'da asgari ücretle geçimlerini sağlamanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Atık toplayıcıları arasında geçim şartlarında iyileştirme olmadan bir kurum çatısı altında çalışmanın, hem şimdiye kadar alışılan çalışma döngüsünü bozacağı hem de gelirlerinde azalma olacağına dair bir yargı mevcuttur. Bu tür bir iş modeli yerine **vergi mükellefi olmalarına imkan tanınacak iş modellerinin** veya **kendilerine tanınacak özel bir prim ödeme hakkıyla sosyal güvenceye kavuşmalarını sağlayacak düzenlemelerin geliştirilmesi** güvenceli çalışma açısından en belirgin talepler olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca Sıfır Atık Yönetmeliği'nin ve daha önceki yönetmeliklerin atık toplama faaliyetlerini piyasa lehine tekelleştirme çabası içerdiğini belirten atık toplayıcıları, **çalışma koşullarını işçi hakları perspektifinden düzenleyen** yasal düzenlemelere ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Kamu otoriteleri tarafından meslek grubu olarak tanınmanın toplumda atık toplayıcılara dair olumsuz algıyı da değiştirebileceği eklenmektedir. Yaptıkları mesleğin toplum nezdinde de saygıdeğer bir iş olarak görülmesinin yolunun öncelikle emeklerinin kamu otoriteleri tarafından adil ve güvenli bir çerçevede tanımlanması olduğu vurgulanmaktadır.

Özellikle atık alanında hem toplama hem de depolama faaliyetlerinin çok dağınık olması sebebiyle **belediyelerin bu alanı sistemli, planlı ve düzenli hale getirmesinin** ve toplanan **atığın kaydının tutulmasının** hem kendileri hem de geri dönüşüm ekonomisi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu şekilde emeklerinin hem ekonomik hem de ekolojik karşılığına dair veri üretilebilecektir. Belediyelerin özellikle bu tür düzenlemelerde ve atık toplama hizmeti için gerekli araçların (ekipman, kıyafet, araç vb.) sağlanmasında etkin rol oynayabileceği düşünülmektedir. Ayrıca kentsel düzenlemelere bağlı olarak atık depolarının yeri sıklıkla değişmek zorunda kaldığı için **kent çeperinde atıkların toplanıp depolanabileceği yerlerin belediyeler tarafından belirlenmesinin** gerekli olduğu ifade edilmektedir.

Haklara erişim konusunda sıklıkla dillendirilen iki temel alan barınma ve sağlıktır. Pek çok atık toplayıcı tarafından barınma alanı olarak da kullanılan depoların insani yaşam koşullarında olmadığı ve bu nedenle **barınma alanı desteğinin** verilmesinin hayati olduğuna dikkat çekilmektedir. Depoların fiziksel şartlarının iyileştirilmesi konusunda belediyelerin rol oynayabileceği belirtilirken, depolara yakın ücretsiz/düşük ücretli barınma imkanlarının sağlanmasının bir çözüm olarak değerlendirilebileceği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda atık toplayıcıları arasında sosyal güvenceye erişimin oldukça kısıtlı olması sebebiyle sağlık hizmetlerine erişim akut bir problemdir. Bu nedenle sağlık hizmetlerine erişim konusunda bilgilendirme yapılmasının ve **ücretsiz sağlık desteği** verilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu noktada yine belediyelerin köprü görevi görmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Atık toplayıcıları ve depo sahipleri dayanışma sağlayan bir yapı olmaması sebebiyle bu alanda çalışanların büyük ölçüde bireysel hareket ettiği ve yalnızlaştığı dile getirilmektedir. Bu durum kamu otoriteleri tarafından muhatap alınmayı zorlaştırırken aynı zamanda işçileri informel ekonomik ilişkilerin hakimiyetindeki bu alanda giderek daha kırılgan hale getirmektedir. Bu nedenle **kooperatifleşme veya dernekleşme çalışmalarına ihtiyaç olduğu** vurgulanmaktadır. Kooperatif benzeri yapıların kendilerini ortak bir paydada buluşturabileceği, karşılaştıkları sorunları ve ihtiyaçlarını dile getirme noktasında muhatap alınmayı kolaylaştıracağı dile getirilmektedir. Görüşülen kişilere göre bu tür yapıların alandaki hiçbir atık toplayıcısını ve depo sahibini dışlamadan **adil ve güvenli çalışma hakkı** çerçevesinde kurulması ve atık yönetimi alanındaki yetkili kurumlar tarafından bu prensip temelinde muhatap alınması gereklidir. Örgütlenme hakkına dair olan bu talep konusunda belediyeler dahil olmak üzere yetkili kurumların ve sivil toplum örgütlerinin köprü görevi görebileceği düşünülmektedir.

Bunlara ek olarak, **çocuk hakları temelindeki talepler** bu alanda çalışan hem yetişkinler hem de çocuklar tarafından önemli görülmektedir. Ekonomik mecburiyet sebebiyle atık toplayıcılığı yapan çocuk ve gençler eğitim hayatlarına devam etmek ve atık toplayıcılığı dışında bir meslek sahibi olmak istediklerini söylemektedir. Bununla birlikte ailelerine ekonomik anlamda destek

olma mecburiyeti pek çok çocuğun eğitimlerini bırakmasına ve aile mesleği olarak bilinen atık toplayıcılığına başlamasına neden olmaktadır. Çocuk ve gençler, eğitim hayatlarına geri dönmenin başlıca yolunun **ailelerinin daha iyi koşullarda ve düzenli biçimde çalışması** olduğunu ifade etmektedir. Yetişkin atık toplayıcıları ise bu iş alanında çok sayıda çocuğun çalıştığını belirtirken **çocuklara yönelik eğitim destekleri** verilmesinin önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda aileleri bu iş kolunda çalışan çocukların eğitimi bırakmalarının engellenmesi için belediyelerin çalışma yapması gerektiği ifade edilmektedir. Çocukların eğitim hayatına devam edebilmeleri için geliştirilmesi gereken tedbirlerin sadece İstanbul ölçeğinde değil çocukların kök ailelerinin bulunduğu Anadolu'daki kırsal kalkınma ve destek programları ile de güçlendirilmesi gerekmektedir.

Göçmen atık toplayıcıları genel anlamıyla diğer atık toplayıcıları ile ortak talepleri dile getirmektedir. Bununla birlikte göçmen atık toplayıcılığının kendine özgü koşulları sebebiyle daha da şiddetli yaşanan güvencesizliğe ilişkin ayrı talep ve ihtiyaçlar da söz konusudur. Göçmen atık toplayıcıları bu işi yaparken hem kamu otoriteleri hem de zaman zaman alandaki göçmen olmayan diğer işçiler tarafından ayrımcılığa uğradıklarını ifade etmektedir. Bu nedenle bu iş kolunda çalışırken fazlasıyla zorlandıklarını, kazançları konusunda haksız durumlarla karşılaştıklarını ve kendilerine başka bir iş imkanı sunulsa çalışmak istediklerini belirtmektedir. Talep etmelerine rağmen kendileri gibi pek çok göçmenin Göç İdaresi tarafından kayıt altına alınmıyor oluşunun temel haklara erişim konusundaki en büyük engel olduğunu vurgulanmaktadır. **Göç İdaresi tarafından kayıt altına alınmanın görünür olmanın tek yolu olduğu belirtilmektedir.** Bu bakımdan, barınma ve sağlık haklarına erişim için öncelikle Türkiye'deki varlıklarının kabul edilmesini ve dolayısıyla kayıt altına alınmayı talep etmekteler.

3

KATI ATIKLARIN GERİ DÖNÜŞÜMÜNDE EMEK VE EKOLOJİYE İLİŞKİN PAYDAŞ DEĞERLENDİRMELERİ

Araştırma kapsamında geri dönüşüm alanındaki paydaş kurumlarla da görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme şeklinde gerçekleştirilen bu görüşmelerde geri dönüşüm alanındaki mevcut kamu politikalarının ekonomik ve ekolojik boyutları anlaşılmaya çalışılmıştır. Görüşüne başvurulan kurum ve uzmanların tamamı atık toplayıcıların geri dönüşüm zincirinde çok önemli bir rol üstlendiklerini belirtmektedir. Büyük ölçüde firmaları, piyasaya sürülen atıklara karşı sorumlu kılan Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği ile geri dönüşüme gönderilen atık miktarında istenilen ilerlemenin sağlanamadığına dikkat çekilmektedir. Sıfır Atık Projesi ile başlayan yeni süreçte hem kaynağında ayrıştırmaya yönelik çalışmaların hem de belediyeler tarafından toplanan atıklarda geri kazanımı arttırmaya yönelik çalışmaların daha fazla önem kazandığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye çapında ilçe belediyelerinin atık toplama ve geri dönüşüm alt yapısı konusundaki mevcut yetersizlikleri dikkate alındığında atık toplayıcıların katkılarının hala çok önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Kurumların görüşüne göre, sokaklarda atık toplayanlar **hem nicel hem de nitel anlamda geri dönüşüme çok ciddi bir katkı sunmakta** ve bir anlamıyla **mesleki yeterlilik gerektiren bir iş** yapmaktadırlar. Atık toplayıcılığının nitelikli bir iş kolu olduğunu belirten uzmanlar, atılacak herhangi bir resmi adımın atık toplayıcıları dışarıda bırakmadan atılması gerektiğini ve bu alandaki **mevcut nitelikli emeğin sisteme dahil edilmesi** gerektiğini belirtmektedir. Bununla birlikte atık toplayıcıların sisteme entegrasyonunda **sosyal ve ekonomik adalet** kavramlarının ön planda olması gerektiğini, ancak bu durumda alandaki emeğin ekolojik karşılığı ile hakkaniyetli bir şekilde buluşabileceğinin de altını çizmektedir. Atık toplayıcılarının kendi içinde fazlasıyla heterojen bir yapıya sahip olması ve aynı zamanda ilçe belediyelerinin geri dönüşüm altyapısı düzeyinde farklı gelişmişlik seviyelerine sahip olması nedeniyle **mahalle ve ilçe ölçeğinde ihtiyaçlara cevap verebilecek farklı işbirliği modellerine** ihtiyaç olduğu da uzmanlar tarafından vurgulanmaktadır.

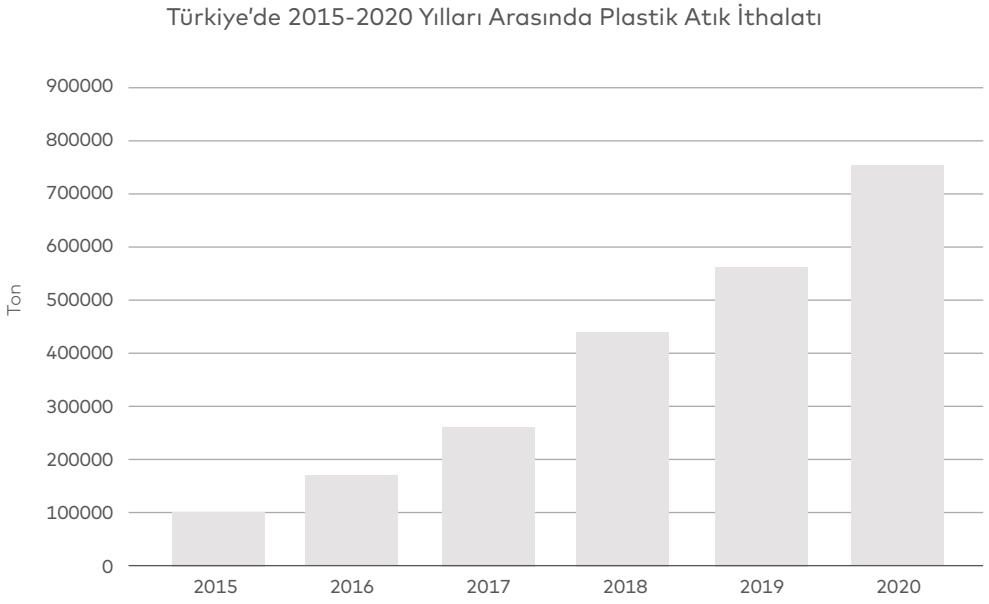
Geri dönüşüm alanında faaliyet gösteren yetkilendirilmiş kuruluşlar ve sanayi derneklerine göre atık toplayıcılar, özellikle evsel atıkların içerisindeki geri dönüştürülebilir ürünlerin ayrıştırılması noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Önceki dönemlerde vatandaşları kaynaktan ayrıştırmaya pratik düzeyde teşvik edecek uygulamaların yokluğu nedeniyle atık toplayıcıların atıkların toplanması ve ayrıştırılmasına dönük faaliyetlerin büyük bir kısmını üstlendikleri vurgulanmaktadır. Bu bakımdan, paydaşlar atık toplayıcıların dikkate değer bir kamu hizmeti yaptığını ve yalnız ekonomik değil aynı zamanda ekolojik karşılığı olan bir değer ürettiğini düşünmektedir. Uzmanlar ekolojik anlamda en ideal modelin kaynağında atık ayrıştırmanın etkin bir şekilde uygulanması olduğunu belirtirken, bunun aşamalı ve zamana yayılmış bir süreç olması gerektiğinin altını çizmektedir. **Atık toplayıcıların geri dönüşüm zincirinde olmadığı bir tahayyülün hem sosyolojik hem ekonomik hem de ekolojik anlamda olumsuz sonuçları olacağına dikkat çekilmektedir. Sayıları yüzbinlerle ifade edilen atık toplayıcılarının sisteme doğru biçimde entegre edilemediği bir tahayyülde sadece kentsel değil aynı zamanda kırsal yoksulluğun da şiddetleneceği ve çok sayıda kişinin yoksulluk ve yoksunluk koşullarına itileceğinin altı çizilmiştir.**

Görüşüne başvurulan paydaşlar aynı zamanda kaynağında ayrıştırma konusunda vatandaş düzeyinde bir farkındalığın olduğunu fakat eksik halkanın farkındalığın pratikle buluşturulması olduğunu vurgulamaktadır. Sıfır Atık Yönetmeliği ile beraber gelen depozito sistemi gibi uygulamalar sayesinde geri dönüşümde şimdiye kadar büyük ölçüde eksik kalan vatandaş dahiliyetinin sağlanacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, depozito sisteminin öncelikle içecek ambalajlarından başlayacak olması sebebiyle bütün ambalaj atıklarının daha nitelikli ve geniş kapsamlı şekilde geri dönüşüme dahil edilebileceği çözümlere ihtiyaç olduğunun altı çizilmektedir. İstanbul'da geri dönüşüm kutularının sayısının ve mekânsal dağılımının yetersiz olduğu vurgulanırken, bu kutuların göreceli olarak yeterli olduğu yerlerde dahi vatandaşın kutuları doğru biçimde kullanma konusunda yeterli bilgi sahibi olmadığı da ifade edilmektedir. Bu bakımdan atık ayrıştırma ve **geri dönüştürmeye dair bilginin gündelikleştirilmesinin** son derece önemli olduğu vurgulanmaktadır. Geri dönüşümün hem nasıl yapılacağına ilişkin teknik bilginin hem de bunun insanları hayatına ve ekolojik döngüye ne gibi somut etkileri olacağına dair politik bilginin vatandaşla buluşturulması gerektiği dile getirilmektedir.

Evlerde atık ayrıştırma ve atığı geri dönüşüme kazandırma noktasında vatandaşı ödüllendiren uygulamaların geri dönüşüme katılım açısında teşvik edici olacağının da altı çizilmektedir. Bununla birlikte uzmanlar kaynağında ayrıştırmanın büyük oranda evlerde kadınlar tarafından yapıldığına ve yapılmaya devam edeceğine dikkat çekmektedir. Bu açıdan kaynağında ayrıştırma sorumluluğunu yüklenen **kadınların geri dönüşüm ve sürdürülebilirlik alanındaki rolünün** tanımlanmasına ve evlerde cinsiyete dayalı iş bölümünden kaynaklanan eşitsiz geri dönüşüm emeğinin karşılığının **kadınları güçlendirecek biçimde** kurgulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Görüşülen uzmanlar ayrıca, 2020 yılında Türkiye'de ortaya çıkan yaklaşık 32 milyon ton atığın ancak 4,3 milyon tonunun geri kazanıldığı belirtmektedir. Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği'ne göre Türkiye'de

üretilen ambalaj ürünlerinde zorunlu geri dönüştürülmüş malzeme kullanma oranı 2020 yılı itibarıyla %8'dir. Bununla birlikte ambalaj ürünü üreten firmalar iç piyasada bu miktarda geri kazanılmış ürün bulamadığı için büyük oranda atık ithalatına yönelmektedir. Bunun başlıca sebebi kaynağında ayrıştırma uygulamaları ve sistemli-nitelikli atık toplama faaliyetleri konusunda çok ciddi eksiklik olmasıdır. Türkiye'de plastik atık ithalatı aşağıdaki tabloda görülebileceği gibi 2015-2020 yılları arasında 5 kattan fazla artmıştır ve 2020 yılı itibarıyla 773 bin tona ulaşmıştır.[XLII] Bu artışın başlıca sebeplerinden birisi Çin'in 2018 yılında atık plastik ithalatını yasaklaması ile plastik atık ithalatının yeni adresinin Türkiye olmasıdır.[XLIII] Greenpeace'in verilerine göre 2020 yılında Türkiye Avrupa'dan en çok atık alan ülke olmuştur ve Türkiye Avrupa plastik atık ihracatının %28'ini karşılamıştır.[XLIV] Kamu kurumu yetkilileri ve diğer uzmanlar atık ithalatı konusunda denetimlerin çok sıkı olmaması nedeniyle bu alanın orta ve uzun vadede riskler barındırdığını ifade etmektedir. Yurt içinde toplanan nitelikli atığın miktarını artıracak işbirliği modelleri ve yatırımlarla yurtdışından atık ithalinin azaltılması gerektiği belirtilmektedir.

Şekil 8. Türkiye'de 2015-2020 yılları arasında plastik atık ithalatı.
Kaynak: Dış Ticaret İstatistikleri, 2021

Uzmanların ısrarla vurguladığı bir diğer nokta ise geri dönüşüm kavramının atık hiyerarşisinin en önemli basamağı olarak algılanmasının barındırdığı risklerdir. Kalıcı bir çözüm için ambalaj üretiminin azaltılması gerektiği belirtilmektedir. Uzmanlara göre önleme, azaltma ve tekrar kullanma adımlarına öncelik verilmeli ve ancak bu adımlardan sonra mevcut geri dönüştürülebilir atığı geri dönüştürülmesi, dönüştürülemeyenler için ise geri kazanım ve bertaraf yöntemlerine başvurmak gerekmektedir. Dolayısıyla ancak **önleme, azaltma ve geri dönüşüm gibi stratejilerin eş zamanlı olarak yürütülmesi** ile ekolojik anlamda bir değişimin mümkün olduğunun altı çizilmektedir. Bunlara ek olarak ambalaj üretiminde tek kullanımlık ürünlerin yerini **yeniden kullanılır materyallerle üretilen ürünlere** bırakılması ve sürdürülebilirlik açısından **çevreye duyarlı** ürünlerin üretiminin ve kullanımının teşvik edilmesi gerektiği ısrarla vurgulanmaktadır.

Fotoğraf: Zelal Yalçın

4

ATIK TOPLAYICILARIN ATIK YÖNETİMİNE ENTEGRE EDİLMESİNDE DÜNYA ÖRNEKLERİ

Türkiye'de sürekli ve dönemsel olarak geçimini informel atık toplayıcılığı ile sağlayanların sayısının yaklaşık 500 bin kişiye ulaştığı tahmin edilmektedir. Benzer şekilde Latin Amerika ve Güney Asya ülkelerinde kentsel istihdam pazarında yer bulamayan yoksul kitlelerin yoğun şekilde informel atık toplayıcılığı yaptığı bilinmektedir. Dünyada atık toplayıcıların döngüsel ekonomi perspektifiyle atık yönetimi modellerine dahil edildiği örnekler mevcuttur. Türkiye'de atık yönetimine ilişkin süreçler büyük ölçüde Avrupa Birliği kriterleri etrafında ilerlemektedir ve bu modellerin birebir Türkiye'ye uygulanması sosyal ve ekonomik diğer reformların hayata geçmesi ile birlikte düşünüldüğünde zamana yayılması gerekmektedir. Bununla birlikte, bu örneklerin incelenmesi atık toplayıcılarının formel alana entegre edilebilmesi açısında bir tartışma zemini kurmaktadır. Türkiye'nin atık yönetim politikaları açısından özgünlüğü dikkate alınarak benzeri katılımcı modeller üzerine çalışmak anlamlı görünmektedir.

SWaCH – Hindistan

Hindistan'da 2007 yılında Pune eyaletinde kurulan SWaCH (Solid Waste Collection and Handling Cooperative Society) belediye tarafından kapıdan kapıya atık toplama konusunda yetkilendirilmiş olan atık toplayıcıları kooperatifidir. SWaCH'ın arka planındaki inisiyatif Hindistan'da 1990'lı yıllarda kurulmuş ve KKPKP olarak bilinen atık toplayıcıları sendikasıdır. Yoksulların yararına bir "Kamu Özel Ortaklığı" olarak kurulmuş olan SWaCH'un günümüzde 3500'den fazla üyesi vardır ve **üyelerinin %80'inden fazlası toplumsal olarak dezavantajlı kastlardan kadınlardır.** SWaCH üyesi atık toplayıcılar, evlerin kapılarına giderek kuru ve ıslak olmak üzere ikiye ayrılmış olan atıkları topladıktan sonra belediyenin toplama noktalarında depolamasını sağlamaktadır. SWaCH, Pune eyaletindeki 40.000 haneye atık toplama hizmeti vermektedir.[XLV] Kooperatif ayrıca atık toplama alanında çocuk işçiliğine karşı da mücadele etmekte ve üyelerinin çocukları için ücretsiz okul yemeği, okul kitabı, kırtasiye malzemesi ve üniversitede eğitim desteği için de inisiyatif almaktadır.

> *"Artık bana 'mausi' (teyze) diyorlar ve çay ikram ediyorlar! Artık yerleşim yerlerinde rastgele çöp toplayan biri değilim. Bundan daha iyi ne olabilir?"*
>
> *(53 yaşındaki SWaCH üyesi Hindistanlı bir kadın atık toplayıcı)* [XLVI]

FACCyR - Arjantin

Arjantin'de 2012 yılında kurulan FACCyR (Federación Argentina de Cartoneros, Carreros y Recicladores) kapsayıcı atık yönetiminin dünyadaki en iyi örneklerinden birisi olarak bilinmektedir. FACCyR, atık toplayıcıların çok ciddi ekonomik ve ekolojik değeri olan emeklerinin atık yönetim politikalarına dahil edilmeden başarılı bir çevre politikası üretilemeyeceğini savunmaktadır. Özellikle kıyı kentlerinde atığın azaltılmasına ilişkin projedeki çalışmaları, atık toplayıcılar formel atık yönetimine ne kadar dahil olursa merkezi politikaların atık kirliliğinin önlenmesinde o derece başarılı olunacağını göstermiştir. Belediye her yıl kıyı şeridindeki 39 bin tondan fazla atığın toplanması ve toplumun atık yönetimi konusunda bilgilendirilmesi için FACCyR ile işbirliğine girmiştir. Arjantin'de 2006 yılında çıkarılan yasa ile Sıfır Atık Sistemi'ne geçilmiştir. Bu noktada tüm atıkların kuru ve yaş olmak üzere ikili olarak biriktirilmesine karar verilmiş ve kuru atıkların sadece sokak toplayıcıları tarafından toplanacağı belirtilmiştir. 2012 yılında 12 kooperatife bağlı 6.000 toplayıcı Buenos Aires Belediyesi ve hükümetle sözleşme imzalamış ve şehirdeki tüm katı atıkların kapıdan kapıya toplanmasında kooperatiflere bağlı sokak toplayıcıları yetkili olmuştur. İki taraf arasında yapılan sözleşmeye göre kooperatiflerin ve belediyelerin sorumlulukları şu şekildedir: [XLVII]

Kooperatiflerin yükümlülükleri:

- Geri dönüştürülebilir maddeleri yeşil merkezlere (geri kazanım tesisleri) teslim etmek.
- Atıkları türüne göre ayrıştırmak.
- Kooperatif üyelerine eğitim vermek.
- Informel atık toplayıcıları sisteme entegre etmek için inisiyatif almak.
- Informel atık toplayıcılığını ve çocuk işçiliğini ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar yapmak.

Belediyenin yükümlülükleri

- Hizmet karşılığı olarak bütçe ayırmak.
- Teşvik olarak, sisteme kayıtlı her atık toplayıcının banka hesabına altı ayda bir belirlenen miktarda ödeme yapmak.
- Kooperatiflere kışlık ve yazlık üniforma sağlamak.
- Atık toplama hizmetinin sağlanması için gerekli araçları sağlamak.
- Çöp toplayıcıların çocuklarına çocuk bakım hizmeti sağlamak ve çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması için yıllık planda belirtilen faaliyetleri yürütmek.

- Sosyal güvenlik, emeklilik, sağlık sigortası ve ferdi kaza sigortasına erişimi garanti altına almak.

- Kooperatifin hizmet verdiği alanda atık toplama yetkisini garanti altına almak.

Atık Toplayıcıların Ulusal Katı Atık Yönetmeliği'ne Entegrasyonu - Brezilya

Brezilya, atık toplayıcıları kooperatifler aracılığıyla belediyelerin katı atık yönetim sistemlerine ve aynı zamanda 2010 yılında yürürlüğe giren "Ulusal Katı Atık Yönetmeliği"ne entegre eden ilk ülkedir. Ülkede atık işçileri kooperatiflerinin hizmet sağlayıcı olarak sözleşme yapmalarına imkan veren yasal bir çerçeve oluşturulmuştur. Brezilya'da atık toplayıcıların sayısına dair resmi bir veri olmamasına rağmen ülke çapında 1 milyona kadar insanın atık toplayıcılığı ile geçimlerini sağladığı ve bunların **%10'unun kooperatiflere bağlı olarak çalıştığı** tahmin edilmektedir.[XLVIII] Atık işçileri kooperatifleri sokaklarda toplayanlar, tesislerde ayrıştıranlar, operasyonel işçiler ve ofis görevlileri birimleri tarafından iş bölümüyle çalışmaktadır. **2016 yılındaki rakamlara göre kooperatiflerde çalışan atık toplayıcıların ortalama geliri, kendi hesabına çalışan toplayıcıların iki katından fazladır.** Kurulan modele göre, belediye atık işçileri kooperatifleri ile bir yıllık sözleşme imzalamaktadır. Arjantin örneğinde olduğu gibi belediyelerin ve kooperatiflerin yükümlülükleri sözleşmeyle tanımlanır. 2015 yılında São Paulo şehrindeki Ourinhos ilçesinde belediye ve kooperatifler arasında sözleşmenin içeriği bu açıdan iyi bir örnektir: [XLIX]

Ourinhos ilçesinde 2015 Yılı İtibarıyla Karşılıklı Yükümlülükler:

- Atık toplayıcılar geri dönüştürülebilir atıkları kapıdan kapıya toplar, aktarır ve türlerine göre ayırır.

- Bu süreç atık toplayıcının belediyedeki kaydı ile takip edilir.

- Kent konseyi atık toplayıcılara ekipman ve araç desteği sağlar.

- Belediye kaynaklarından atık toplayıcıya aylık olarak belli bir miktar ödeme yapılır. (150 dolar civarı)

Ourinhos İlçesinde 2015 Yılı İtibarıyla Sonuçlar:

- Daha önce açık alanlarda atık toplayan 74'ü kadın toplam 85 kişi belediye ve kooperatif arasındaki sözleşme çerçevesinde çalışmaya başlamıştır.

- Atığın birim satış fiyatı dikkat çekici şekilde artmıştır. (Örneğin kağıdın kilosu 0,05 dolardan 0,14 dolara yükselmiştir.)

- Atık toplayıcıların ortalama aylık geliri yükselmiştir. (500 dolara kadar)

Bu örneklerin yanı sıra Kolombiya'daki Bogota şehrinde atık toplayıcıların atık malzemelere erişim hakları Anayasa Mahkemesi tarafından güvence altına alınmıştır. Aynı zamanda atık toplayıcıların maaşları kamu hizmeti olarak finanse edilmektedir. Informel iş alanlarında çalışan, başta kadınlar olmak üzere, yoksulların çalışma koşullarını iyileştirmek için kurulan "Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing" (WIEGO) adlı organizasyonun atık uzmanları şehirlerin döngüsel ekonomiye uyum sağlarken atık toplayıcıları da dahil ederek geliştirmesi gereken modellerdeki önemli adımları şu şekilde sıralamaktadır: [L]

- Atık toplayıcıların örgütlenme çabalarının desteklenmesi gereklidir. Bu bakımdan devlet kurumları, firmalar ve sivil toplum kuruluşları gibi yapılar aracılığıyla atık toplayıcıların örgütlenmesini teşvik edici yatırımlar yapılmalıdır.

- Atık toplayıcıların sisteme entegre edilebilmesi için hükümetlerin ve şirketlerin atık toplama süreçlerindeki karmaşıklığı iyi anlamaya ve atık yönetimini geleneksel kalıpların dışında kurgulamaya motive olması gereklidir.

- Atık toplayıcı örgütleri tarafından sağlanan hizmetlerin profesyonelleşmesine ve bu yapıların kapasitelerinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

0533 735 19 54

5

SONUÇ:
KATI ATIK TOPLAYICILARIN EMEĞİYLE KONUŞAN BİR EKOLOJİK PERSPEKTİF İÇİN POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu bölümde atık yönetimiyle ilgili süreçlerde hem ekolojik sürdürülebilirliğin hem de atık toplayıcılar tarafından ortaya konan emeğin gözetildiği modellerin kurulabilmesi için politika önerilerine yer verilecektir. Bu politika önerileriyle emek ve ekoloji arasındaki ilişkinin güçlendirilmesine katkı sunulması amaçlanmaktadır.

Çok Paydaşlı, Katılımcı Bir Modelin Geliştirilmesi

Türkiye'de atık yönetimine ilişkin düzenlemelerde çok uzun zamandır özel sektörün ihtiyaçları doğrultusunda kurumsallaşma eğilimi söz konusudur. Bu durum hem ekolojik sürdürülebilirliğe hem de emeğe ilişkin süreçlerin öncelik kazanamamasına sebep olmuştur. Bu nedenle öncelikle atık yönetiminin bir ekolojik sürdürülebilirlik meselesi olarak ele alınması gerekmektedir. Aynı zamanda ekolojik sürdürülebilirliğin ancak katılımcı süreçlerle sağlanabileceğinin ve geri dönüşüm gibi son derece kritik önemde olan bir faaliyet alanının çok aktörlü ve çok katmanlı olarak kavranması gereklidir.

Katılımcı süreçler kurumsal düzeyde ortak çalışmalarla kurulmalıdır. Atık toplayıcılığı alanında güvencesiz koşullarda çalışmakta olan binlerce Türkiyeli ve göçmen kişi bu katılımcı süreçlerin doğrudan öznesi olmalıdır. Bu nedenle atık ve toplumsal olarak atıkla ilişkilenen vatandaşların dahil olduğu süreçlerde sadece **Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı**'nın değil aynı zamanda **Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı**'nın ortak çalışmasına ihtiyaç vardır.

Göçmen nüfusun kayıt dışı olarak çalışması sadece atık toplayıcılığına özgü bir durum değildir. Türkiye'de çok sayıda göçmen hem formel hem de informel sektörde kayıt dışı olarak çalışmaktadır. Atık toplayıcılığında çalışan göçmenlerin katılımcı süreçlere dahil edilebilmesi için öncelikle **Göç İdaresi** sürecin etkin bir aktörü olmalı ve göçmenlerin sisteme entegrasyonu için kritik bir önem taşıyan kayıt altına alma çalışmaları hızlandırılmalıdır.

Yerel yönetimlerin ilgili müdürlükleri altında, geri dönüşüm sürecinin sosyal, ekonomik ve ekolojik boyutlarını bütüncül olarak ele alacak birimlerin oluşturulması değerlendirilmelidir. Bu birimler kaynağında ayrıştırma konusunda vatandaşları teşvik etmeye yönelik modeller geliştirirken, atık toplayıcıların sisteme entegrasyonu ve atıkların bir sonraki basamağa aktarılması noktasında düzenleyici olacaktır. **Bakanlıklar ve yerel yönetimler düzeyindeki politika alanları arasındaki kesişimleri gören bir yönetim perspektifinin geliştirilmesiyle hem ekolojik sürdürülebilirliğin hem de kimsenin arkada bırakılmamasının gözetildiği katılımcı bir model geliştirmek mümkün olacaktır.**

Güvenceli Çalışma Koşullarının Garanti Altına Alınması

Öncelikle bakanlık seviyesinde atık toplayıcıların sektöre etkisine ve sektördeki yerine yönelik yürütülecek ortak çalışmalar derinleştirilmeli ve yerel yönetimler de sürece aktif olarak dahil edilmelidir. "Atık Toplayıcı Genelge Taslağı" ile tariflenen işleyişte formel çalışma hakkının ayrılmaz bir parçası olan özlük haklarına dair bir çerçeveye de ihtiyaç vardır. Bu kapsamda atık toplayıcıların çalışma talep ve beklentilerine yönelik ön çalışmalar detaylandırılarak güvenceli koşullarda ve özlük haklarına sahip olarak çalışabildikleri modeller geliştirilmelidir. Güvenceli çalışma koşullarının sağlanabilmesi için atılması gereken öncelikli adımlar şu şekildedir:

- Atık toplayıcılığına meslek statüsü kazandırılmalı ve öncelikle güvenceli çalışma koşulları sisteme dahil edilmenin üst çerçevesi olarak tanımlanmalıdır.
- Atık toplayıcılarının yaptıkları işin zorluğu ve mevcut kazançları göz önünde bulundurularak insanca yaşamayı mümkün kılacak ürün/ücret ya da emek ücret parametreleri ile çalışabilecekleri atık toplayıcılığı sistemi kurulmalıdır.
- İş sağlığı ve iş güvenliği için gerekli olan düzenlemeler ve pratik adımlar belediyeler ve bakanlık düzeyinde atılmalıdır. Bu çerçevede fiziksel eforun daha az kullanılacağı atık toplama aracı ve ekipman benzeri destekler belediyeler düzeyinde sağlanmalıdır.

- Mevcut durumda sağlık hizmetlerinden faydalanamayan atık toplayıcılar için depoların çevresinde gezici sağlık hizmetleri yoluyla sağlık taramaları yapılmalıdır.

- Atık toplayıcılar için seçenekler üretilmelidir. Kooperatifleşmek isteyen işçiler için teknik, ekonomik, idari, lojistik destekler yerel yönetimler tarafından sağlanmalıdır.

- Atık toplayıcılarının kamu hizmeti yapan bireyler olarak düşük prim ödemesi ve devlet teşviki ile sosyal güvenlik sistemine dahil edilebilmesi için modeller çalışılmalıdır. Firmaların GEKAP olarak verdiği kaynağın bir bölümünün, ekolojik katkı payı olarak atık işçilerinin sigorta primlerine yansıtılması değerlendirilmelidir.

- Yerel yönetimlerin atık toplayıcılardan atıkları ücret karşılığı alabileceği kooperatif ve/veya bireysel iş modelleri geliştirilmelidir.

Atık Toplama Alanlarının Düzenlenmesi

Mevcut durumda, atık toplama alanlarının ve atık akışının haritalandırılmasına ilişkin ciddi bir zorluk söz konusudur. Bunun için atık toplama alanlarının kentsel planlamaya dahil edilmesine ihtiyaç vardır. Kentsel planlamaya entegre edilen bir atık yönetim sistemi ile kentte ortaya çıkan atığın niteliksel ve niceliksel takibi sağlanacaktır. Bu çerçevede atık toplama alanları için atılabilecek temel adımlar şu şekildedir:

- Yerel Yönetimler tarafından mobil veya sabit atık toplama istasyonlarının oluşturulabilmesi için GEKAP kapsamında teşvik sisteminin oluşturulması değerlendirilmelidir. Yerel yönetimler tarafından oluşturulacak olan atık toplama istasyonlarının atık toplayıcılar tarafından tercih edilir hale gelmesi için, uluslararası örneklerde olduğu gibi, atık birim satış fiyatının piyasa fiyatlarının görece üstünde olacak şekilde planlanması gereklidir.

- Merkezi yerlerdeki ve başka bir yere taşınması mümkün olmayan depoların olduğu yerde değerlendirilmesine ve başka yerlere taşınması mümkün olan depoların şehrin çeperinde belediyeler tarafından gösterilecek uygun yerlere taşınmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Mevcut depoların "Tehlikesiz Atık Tesisi Ruhsatı" alabilecek şekilde iyileştirilmesi için teşvik sistemi oluşturmalıdır.

- Teşvik sistemleri ile yeni oluşturulacak olan ve kayıt altına alınacak olan depoların şehir içinde dengeli dağılımı ile hem atık toplama alanlarının üzerindeki kentsel dönüşüm baskısı hafifletilecek hem de atık toplama ve biriktirmeye dair akış daha düzenli ve sistemli hale gelebilecektir.

Atık Toplayıcılarının Barınma Koşullarının İyileştirilmesi

Atık işçilerinin dönemsel, mevsimsel ilişki kurduğu depoların, atık depolamanın yanı sıra başka bir imkanı olmayan birçok atık toplayıcısı tarafından barınma ve yaşam alanı olarak da kullanıldığı bütün planlama aşamalarında göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kapsamda öncelikle depoların atık toplayıcılara sağladıkları imkanların (barınma, gıda vb.) sosyal devlet ilkesi etrafında desteklenmesi gündeme alınmalıdır. Barınma ve barınmayla ilgili ihtiyaçlar için seçenekler oluşturulmalıdır. Bu çerçevede atılabilecek adımlar şu şekildedir:

- Şehir çeperindeki depolara, başka bir barınma imkanı olmayan atık toplayıcılarının yaşam standartlarının iyileştirilmesine yönelik mevsimlik tarım işçilerinde olduğu gibi portatif banyo ve tuvaletleri olan ve konaklama imkanı sunan yapılar sağlanmalıdır.

- Dünyada pek çok örneği olan geçici barınma evlerinde yatak, yemek, duş, kıyafet benzeri imkanların yanı sıra sağlık hizmetleri, işe yerleştirme konusunda danışmanlık hizmeti verilmektedir. Bu tür barınma evlerinin oluşturulması sadece atık toplayıcılar için değil gizli evsizlik koşullarında yaşayan pek çok kişi için yaşam koşullarını iyileştirecek bir adım olacaktır.

- Gizli evsizlik koşullarındaki kişilerin yaşam koşullarını iyileştirecek diğer bir adım ise aşevleri, temiz kıyafet sunan merkezler, ortak banyolar ve çamaşırhanelerin kurulması olacaktır.

Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi

Atık toplayıcılığında çocuk işçiliğinin en büyük sebebi ailelerin geçinememesi nedeniyle çocukların da atık toplamaya başlamasıdır. Özellikle Türkiye'de kırsal bölgelerde geçinemeyen aileler atık toplayıcılığı dahil olmak üzere dönemsel veya sürekli yaptıkları informel işlere belli bir yaştan sonra çocuklarını da dahil etmektedir. Bu durum ise düşük sosyoekonomik profilden ailelerin çocuklarının daha yüksek oranda eğitimden kopmasına sebep olmaktadır. Türkiye'de okul terki oranı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından takip edilemediği için net olarak bilinmemektedir. Aynı şekilde atık toplayıcılığı yapan çocuk işçi sayısına dair de net bir rakam mevcut değildir. Bu sebeple öncelikle atık toplayıcılığı alanında güncel olarak çalışan çocuk sayısını tespit etmek üzere Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın birlikte politika ve hizmet geliştirmesine ihtiyaç vardır. **Mevcut durumun tespitinin ardından, atık toplayıcılığı yapan ailelerdeki çocukların okul terkinin azaltılmasına öncelik verilmelidir.**

Çocuk işçiliğinin azaltılabilmesi için makro ve mikro seviyedeki iki tür politika eş zamanlı olarak uygulanmalıdır. Geçim şartlarının giderek zorlaştığı kırsal bölgelerde, yetişkinlere yönelik bölgesel istihdam olanaklarının artırılması ile zorunlu çocuk işçiliğinin ekonomik koşullarının ortadan kaldırılması bir makro politika olarak merkezi yönetimin gündemine girmelidir. Mikro politikaların önemli bir parçası olarak, hem okul terki yaşamış hem de okul terki riski altındaki çocukların eğitimle olan bağlarının güçlendirilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı öğretmenler vasıtasıyla çalışmalar yapmalıdır. Ek olarak, atık toplayıcılığı yapan ailelerin çocuklarını okula göndermeye teşvik edilmesi için Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından verilmekte olan Şartlı Eğitim Yardımı'nın sağlanmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynağında Ayrıştırmanın ve Geri Dönüşüm Bilgisinin Gündelikleştirilmesi ve Yaygınlaştırılması

Atık toplayıcılığının formelleşmesine ve kaynağında ayrıştırmanın yaygınlaşmasına yönelik çalışmaların eş zamanlı olarak yürütülmesi gereklidir. Öncelikle geri dönüşüm ve çevre duyarlılığı okul müfredatına girmelidir. **Çocukların geri dönüşümün önemine dair farkındalık kazanması ve alışkanlıklarını dönüştürmesiyle hane halkının evdeki atık ile kurduğu ilişki de dönüşecektir.** Bununla birlikte geri dönüşüm bilincinin yaygınlaşması atılması gereken önemli adımlardan birisi olsa da tek başına yeterli değildir ve pratik düzeyde desteklenmelidir. Geri dönüşüme dair bilginin vatandaş nezdinde gündelik bir karşılık bulması için öncelikle atık ayrıştırma kutularının her apartmana ve binaya belediyeler tarafından tahsis edilmesi gereklidir. Her bir yurttaş için oluşturulacak "Eko Kimlik Kartı" ile kaynağından ayrıştırma karşılığı ödül sistemi kurulmalıdır. Eko Kimlik Kart'larında birikecek bakiyelerin yurttaşlar tarafından ulaşım, market alışverişi, halk ekmek, sosyal dayanışmaya yönelik bağış gibi çeşitli alanlarda kullanılabilmesi için altyapı çalışmaları yapılmalıdır.

Bununla birlikte, evsel atıkların kaynağında ayrıştırmanın büyük oranda evlerde kadınlar tarafından yapıldığı ve giderek artan miktarda kadınlar tarafından yapılmaya devam edeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Böyle bir sorumluluk üstlenen kadınların geri dönüşüm ve sürdürülebilirlik alanındaki rolü tıpkı atık toplayıcılar için geçerli olduğu gibi tanımlanmalıdır. **Evlerde cinsiyete dayalı iş bölümünden dolayı büyük ölçüde kadınlar tarafından harcanan geri dönüşüm emeğinin kadınları güçlendirecek biçimde bölüşülmesi için çeşitli teşvikler uygulanmalıdır.**

Atık Oluşumunun Azaltılmasına Yönelik Politikaların Geliştirilmesi

Geri dönüşüm mevcut atık miktarının çevreye zarar vermeden değerlendirilmesi için çok önemli bir adım olsa da orta ve uzun vadede atık oluşumunu önlemeye ve azaltmaya yönelik çalışmalar elzemdir. **Ambalaj üretiminde tek kullanımlık materyallerin yerini yeniden kullanılır materyallere bırakması ve çevreye duyarlı ürünlerin kullanımının yaygınlaştırılması azaltma ve önleme için çok önemli adımlardır.** Çok fazla miktarda ortaya çıkan ve doğaya ciddi oranda zarar veren plastik atıkların azaltılması için hem merkezi yönetimin hem de yerel yönetimlerin kararlılık göstermesi çok önemlidir. Bu noktada ülke genelini kapsayacak düzenlemelerle Avrupa Birliği'nde yasaklanan bazı tek kullanımlık plastiklerin Türkiye'de de yasaklanması ve bireylerin plastik tüketimlerini azaltmaları için haneden sanayiye uzanan bir planlama yapılması gereklidir.

Fotoğraf: Taşkın Mişe

KAYNAKÇA

I World Bank. (2016) What a Waste 2.0, A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050. https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30317 [19.12.2021]

II Kaza, S., Yao, L., Bhada-Tata, P., & Van Woerden, F. (2018). What a waste 2.0: a global snapshot of solid waste management to 2050. World Bank Publications. https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30317/211329ov.pdf?sequ-ence=11&isAllowed=y [19.12.2021]

III European Union. (2019) A European Green Deal. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en [24.12.2021]

IV Aluç G. (2020). Döngüsel Ekonomi Nedir? https://hidropolitikakademi.org/tr/article/27952/dongusel-ekonomi-nedir [24.12.2021]

V ILO. (2019). Cooperatives and the World of Wor Series No. 12: Waste pickers' cooperatives and social and solidarity economy organizations. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_emp/---emp_ent/---coop/documents/publication/wcms_715845.pdf [24.12.2021]

VI Gutberlet, J., & Carenzo, S. (2020). Waste pickers at the heart of the circular economy: a perspective of inclusive recycling from the Global South. Worldwide Waste: Journal of Interdisciplinary Studies, 3(1). [24.12.2021]

VII UNDP. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Amaç 1: Yoksulluğa Son. https://www.tr.undp.org/content turkey/tr/home/sustainable-development-goals goal-1-no-poverty.html [24.12.2021]

VIII İçduygu, A., Erder, S., & Gençkaya, Ö. (2009). Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları 1923 2023 Ulus devlet Oluşumundan Ulus Ötesi Dönüşümlere. [28.12.2021]

IX Acar, H., & Acar, Y. B. (2008). Başkentin karıncaları: atık madde işçileri. Maya Akademi. [28.12.2021]

X Saçlı, A. Türkiye'de Kentsel Yoksulluk Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme. Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi, 2(2), 1-21. [27.12.2021]

XI Özdemir, U. (2010). EVSİZLİK VE EVSİZLERE GENEL BİR BAKIŞ. Toplum ve Sosyal Hizmet, 21(2),77-88. [23.12.2021]

XII Özel, M. (2015). Kentsel yoksulluk ve Türkiye'de yerel yönetimlerin işlevleri. İDEALKENT, 6(16), 155-181. [22.12.2021]

XIII Buğra, A. & Keyder, Ç. (2003). Yeni yoksulluk ve Türkiye'nin değişen refah rejimi. Ankara: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Raporu (UNDP). [25.12.2021]

XIV Pınarcıoğlu, M., & Işık, O. (2001). Nöbetleşe Yoksulluk Sultanbeyli Örneği. İletişim Yayınları, İstanbul. [24.12.2021]

XV Ekşi, A., 2017. Sokak atık toplayıcıları sorununun farklı bir bakış açısı ile değerlendirilmesi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(4). [29.12.2021]

XVI Başkavak, T. (2013). Atık Kağıt İşçileri, Geri Dönüşüm Rantı ve Çöplerin Mülkiyeti Savaşı, https://sendika.org/2013/09/atik-kagit-iscileri-geri-donusum-ranti-ve-coplerin-mulkiyeti-savasi-tahsin-baskavak-140972/ [24.12.2021]

XVII Şengün, H. (2015). Türkiye'de Çevre Yönetimi ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Uygulamaları. Strategic Public Management Journal, 1(1), 109-130. [28.12.2021]

XVIII Yetim, A. (Haziran, 2014). Geri Dönüşüm Sektörünün Dünyadaki Genel Görünümü ve Türkiye'deki Durumu. Ar & Ge Bülten, [29.12.2021]

XIX Akdemir, M. (2016). Neoliberal politikaların yeni kentsel yoksullar üzerindeki etkisi: Ankara atık toplayıcıları örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara .niversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. [29.12.2021]

XX Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği. (Haziran 2007) Resmi Gazete (Sayı 26562) https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/06/20070624-2.htm [29.12.2021]

XXI Atık Yönetimi Yönetmeliği (2015) , T.C. Resmi Gazete, 29314, 4 Nisan 2015. [29.12.2021]

XXII TÜİK. ATIK İSTATİSTİKLERİ (2020). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2020-37198 [29.12.2021]

XXIII TÜİK. BELEDİYE ATIK İSTATİSTİKLERİ (2018). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Belediye-Atik-Istatistikleri-2018-30666 [29.12.2021]

[xxiv] TÜİK. ATIK İSTATİSTİKLERİ (2020). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2020-37198 [29.12.2021]

[xxv] T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2017). Ulusal Atık Yönetimi ve Eylem Planı 2023. https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/haberler/ulusal_at-k_yonet-m--eylem_plan--20180328154824.pdf [29.12.2021]

[xxvi] T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2017). Sıfır Atık. https://webdosya.csb.gov.tr/db/sifiratik/icerikler/k-tapc-k-2017-1-20180129130757.pdf [29.12.2021]

[xxvii] Resmi Gazete. (Aralık 2020). Türkiye Çevre Ajansının Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201230-10.htm [30.12.2021]

[xxviii] Gazete duvar. (Ekim 2020). Türkiye Çevre Ajansı: Nepotizmin yeni merkezi. https://www.gazeteduvar.com.tr/turkiye-cevre-ajansi-nepotizmin-yeni-merkezi-haber-1502248 [13.01.2022]

[xxix] TMMOB Çevre Mühendisleri Odası (Ocak 2021). Türkiye Çevre Ajansı: Yeni bir kâr kapısı mı?. https://www.cmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=102295&tipi=68&sube=0 [15.01.2022]

[xxx] Yeşil Gazete. (Ocak 2022). İki Yönetmelik Tek Anlam. https://yesilgazete.org/iki-yonetmelik-tek-anlam/ [08.01.2022]

[xxxi] Rakamlarla İSTAÇ (2021). https://istac.istanbul tr/cevre-egitim-merkezi/kesin-veriler- [29.12.2021]

[xxxii] Türkiye'de Değerlendirilebilir Atık Toplama Sistemi Bir Model Önerisi (2019). https://geridonusumekonomisi.com.tr/türkiyede-değerlendirilebilir-atik-toplama-sistemi-bir-model-önerisi.html [29.12.2021]

[xxxiii] Sputnik Türkiye (Haziran 2021). İSTAÇ Genel Müdürü Değirmenci: İstanbul'da 1 kişi günde 1.1 kilogram atık üretiyor. https://tr.sputniknews.com/20210604/istac-genel-muduru-degirmenci-istanbulda-1-kisi-gunde-11-kilogram-atik-uretiyor-1044658923.html [30.12.2021]

[xxxiv] İSTAÇ (2020). Faaliyet Raporu. https://istac.istanbul/contents/11/raporlar_132720163791782236.pdf [30.12.2021]

[xxxv] T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2020). İSTANBUL İL SIFIR ATIK YÖNETİM SİSTEMİ PLANI. https://webdosya.csb.gov.tr/db/istanbulhaberler/istanbul--il-sifir-atik-yonetim-sistemi-plani-20201216110806.pdf [30.12.2021]

[xxxvi] AGED | Kâğıt Geri Dönüşüm Sanayicileri Derneği. (2021) SOKAK TOPLAYICILARI SOSYO-EKONOMİK ARAŞTIRMA RAPORU. https://aged.org.tr/raporlar/rapor01.pdf [18.01.2022]

[xxxvii] Yeni Şafak (Eylül, 2019). "Ekmeğini çöpten çıkaran 500 bin kişinin tek isteği yasal statü". https://www.yenisafak.com/ekonomi/ekmeginicopten-cikaran-500-bin-kisinin-tek-istegi-yasal-statu-3506044 [12.01.2022]

[xxxviii] Öztürk, M. (Mart, 2020) Ambalaj Atığı Toplayan İşçilerin Sağlık Sorunları. https://www.indyturk.com/node/142436/türkiyeden-sesler/ambalaj-atığı-toplayan-işçilerin-sağlık-sorunları [12.01.2022]

[xxxix] Tümtaş, M. S. (2020). Nöbetleşe Dışlanma Göç ve Sosyal Dışlanma Döngüsü. İstanbul: İletişim Yayınları. [12.01.2022]

[xl] İstanbul Valiliği. (Ağustos 2021). "Bakırköy ve Ümraniye İlçelerimizde İzinsiz-Ruhsatsız Atık Toplama ve Ayırma Yerleri ile Çekçekçi Şahıslara Yönelik Denetim" Basın Açıklaması". http:/www.istanbul.gov.tr/bakirkoy-ve-umraniye-ilcelerimizde-izinsiz-ruhsatsiz-atik-toplama-ve-ayirma-yerleri-ile-cekcekci-sahislara-yonelik-denetim-basin-aciklamasi [08.01.2022]

[xli] TRTHaber. (Haziran 2020). Atık ve Geri Dönüşüm Sektörünün Büyüklüğü 38 Milyar Liraya Yaklaştı". https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/atik-ve-geri-donusum-sektorunun-buyuklugu-38-milyar-liraya-yaklasti-490206.html [14.01.2022]

[xlii] Dış Ticaret İstatikleri. (2021).Türkiye İstatistik Kurumu. [14.01.2022]

[xliii] DW. (Mayıs 2020). "Plastik atık ithalatı 15 yılda 173 kat arttı". https://www.dw.com/tr/plastik-atık-ithalatı-15-yılda-173-kat-arttı/a-53511578 [05.01.2022]

[xliv] Greenpeace (2021). Türkiye Yine Avrupa'dan En Çok Plastik Çöp Alan Ülke Oldu. https://www.greenpeace.org/turkey/basin-bultenleri/turkiye-yine-avrupadan-en-cok-plastik-cop-alan-ulke-oldu/ [14.01.2022]

[xlv] SWaCH History. https://swachcoop.com/about/history/ [13.01.2022]

[xlvi] Swachhindia (Ağustos 2019). Heroes Of Swachh India: SWaCH Pune, A Cooperative Of Waste Pickers Is Keeping 1000 Tonnes Per Day Of Waste From Entering Landfills By Promoting Waste Segregation At Source.

https://swachhindia.ndtv.com/heroes-of-swachh-india-swach-pune-a-cooperative-of-waste-pickers-is-keeping-1000-tonnes-per-day-of-waste-from-entering-landfills-by-promoting-waste-segregation-at-source-36860/ [13.01.2022]

[xlvii] GAIA. (2019). Inclusion of Waste Pickers in Zero Waste Programs. https://zerowasteworld.org wp-content/uploads/Seria-docuemntos-GAIA-Caso-4-ingles.pdf [13.01.2022]

[xlviii] Silva de Souza Lima, N., & Mancini, S. D. (2017). Integration of informal recycling sector in Brazil and the case of Sorocaba City. Waste Management & Research, 35(7), 721-729. https:/www.researchgate.net/publication/317335571 Integration_of_informal_recycling_sector_in_Brazil_and_the_case_of_Sorocaba_City [13.01.2022]

[xlix] Ribeiro, M. F. (2016). From informal to providers: a São Paulo State perspective for waste pickers at Brazilian Solid Waste Policy. https://www.oecd.org/environment/waste/Session_2-Part_1-From-informal-to-providers-Flavio-de-Miranda-Ribeiro-CETESB-Brazil.pdf [13.01.2022]

[l] Dias, S. (2018). Three ways waste pickers can be included in the new circular economy. https:/www.equaltimes.org/three-ways-waste-pickers-can-be#.YeaM1y-w1QI [13.01.2022]

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

İstanbul Planlama Ajansı

ipa.istanbul